

A BESZÁLLÁSOLÁSOK RENDSZERE ÉS HATÁSAI A XVI–XVII. SZÁZADI MAGYAR KIRÁLYSÁG SZABAD KIRÁLYI VÁROSAIBAN

A kutatás irányai és eddigi eredményei

Jóllehet a hadsereg és a város, a polgárság viszonya, kapcsolatai a '90-es évek közepéig nem tartozott sem a hadtörténezsnek, sem a várostörténet művelői számára a kiemelten tárgyalt területek közé, az évtized közepétől örvendetesen megnövekedett a hadsereg társadalomtörténeti viszonyait tárgyaló tanulmányok, tanulmánykötetek és monografikus feldolgozások száma. A feldolgozások kezdetét jelentette a saarlouisi konferencia, amelyre 1980-ban került sor. A Franciaországgal határos, a Saar-vidék fontos sarokpontját alkotó erődváros kiváló kiindulási pontot jelentett az e tárgyú vizsgálatok számára. A konferenciát követően az erődváros, mint egyfajta barokk várostípus egyértelműen beépült a német várostörténet-írásba, a kifejezés használata teljesen elfogadottá vált. Sőt, a modern várostörténeti irodalom a korszak legjellemzőbb urbanisztikai jellemzőjének tekintette.¹ A német nyelvű várostörténet-írásban a XVI–XVII. századi erődváros típusának definiálását Edith Ennen, illetve Reinhard Rudolf Heinisch nevéhez fűzhetjük. Ennek a várostípusnak a legfontosabb jellemzőit nem csak az erődépítés legmodernebb eredményeinek a városokban való megjelenéséhez és annak a városépítészeti befolyásoló hatásához kötötték, hanem az urbanisztikai, gazdasági, politikai és szociális következmények együttes hatásához is.² A saarlouisi konferencia egyes beszámolóit, illetve Edith Ennen vitaindítója, ahol a városépítészeti mellett a társadalmi változásokra is figyelmet fordított, valamelyest felhívta a figyelmet a városi lakosság és a katonaság közötti társadalmi kapcsolatok vizsgálatára.³ Ennek ellenére az erődvárosban állomásozó katonaság és a civil lakosság kapcsolataival szervezeten a '90-es évek közepére megalakult munkacsoport (Arbeitskreis Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit) kezdett el foglalkozni. A munkacsoport alapelveinek kidolgozásaként lehetne felfogni Bernhard R. Kroener tanulmányát, amely 1988-ban jelent meg. A tanulmány az addigi európai szakirodalom legteljesebb összefoglalása. A szerző hangsúlyozta azt a folyamatot, illetve annak a folyamatnak a következményeit, amely során a különleges alkalmazkor felfogadott katonaság állandó haderővé alakult át.⁴ A fent említett munkacsoport eleinte egy-egy önálló kötetet jelentetett meg a témakörbe illeszkedő írásokkal, amelyek

¹ Herrmann – Irsigler 1983., ill. Stooß 1988. A Mediterráneumban is a nyugat-európaihoz hasonló fejlődésnek lehetünk tanúi: lásd erre a Jacques Le Goff és Cesare della Sera szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet (*Le Goff – De Seta* 1989.), továbbá az itáliai városépítészetről a legátfogóbb képet nyújtó, Enrico Guidoni által szerkesztett *Storia dell'Urbanistica* című monográfiásorozat XVI. századot tárgyaló kötetét. Guidoni – Marino 1982. 9–29. o. Lásd még a francia urbanisztikatörténet jeles képviselői által összeállított monográfiát: *Lavedan – Huguency – Henrat* 1982.

² Ennen 1983., ill. Heinisch 1981.

³ Ennen 1983.; Sicken 1983.

⁴ Kroener 1988.

tulajdonképpen megalapozták a hadsereg–társadalom témakör alapjait.⁵ A potsdami egyetemen működő munkacsoport 2000 óta jelentet meg önálló könyvsorozatot, amelyben kiemelten és szinte kizárólagosan a hadtörténet társadalomtörténeti aspektusait vizsgáló tanulmányok vagy önálló monográfiák jelentek meg.⁶

Magyarországon a városerődítések vizsgálata elsősorban a városfalak urbanisztikai hatásaira korlátozódott eleinte.⁷ A saarlouisi konferencián a magyarországi városfejlődés és az állandó katonaság gazdasági és társadalmi hátterét vizsgálva, N. Kiss István megalapította, hogy a XVI–XVII. században Magyarországon nem alakult ki az erődváros típusa. Megállapítását feltehetően arra alapozta, hogy az általa is képviselt várostörténeti elképzelések alapjait a rendi-jogi és nem a településföldrajzi, társadalmi és gazdasági jellemzők nyújtották. Tanulmányában ugyan bemutatja, hogy az Oszmán Birodalom elleni végvárrendszer részét képezték olyan erődök, amelyek építészeti jellemzői megegyeztek a nyugat-európai jellegzetességekkel, de mivel ezek mezővárosok voltak, elutasította a városok jelentőségét.⁸ Megállapításait Gecsényi Lajos kérdőjelezte meg, aki tanulmányában Győr példáján keresztül arra a folyamatra hívta fel a figyelmet, amely során egy meglehetősen fejlett autonómiával rendelkező földesúri mezővárosban a város építészeti jellemzői mellett annak önkormányzatát, illetve társadalmát is nagy mértékben militarizálta. Az általa kiadott telekkönyvek adatai pedig legutóbb éppen arra sarkallták, hogy Győrt nemhogy erődvárosnak, de egyenesen garnizonvárosnak tekintse.⁹ Sőt, Győrön kívül más városok esetében is számolhatunk azzal, hogy kifejlődtek bizonyos erődvárosi tényezők. Szatmár-Németi és Kassa erődítéseik, illetve a végvárrendszerben játszott szerepük miatt egyre inkább a német Festungsstadtokhoz kezdtek hasonlítani. Győr mellett még Érsekújvár és Varasd tekinthető olyan városnak, ahol az Udvari Haditanács szolgálatába lépő itáliai építészek elképzelései maradéktalanul érvényesülhettek.¹⁰

A Magyar Királyság városai (legyenek azok mezővárosok vagy szabad királyi városi státusszal rendelkező települések) pedig még a Német-Római Birodalom városainál is alkalmasabbak lennének ilyen vagy ehhez hasonló vizsgálatokra, mivel az Oszmán Birodalom támadása miatt kialakult védelmi rendszer jóval hamarabb alakította ki azokat a viszonyokat, amelyek a Német-Római Birodalom városaiban csupán a harmincéves háború idején vagy azt követően jöttek létre.¹¹ Az állandóan egy helyben állomásozó katonai csapatok jelenléte ugyanis a Magyar Királyság területén igen hamar, a XVI. század közepén, a védelmi rendszer kialakulásával egy időben megfigyelhető. A német szakiro-

⁵ *Pröve* 1995.; *Kroener – Pröve* (szerk.) 1996.; *Pröve* 1997.; *Hagemann – Pröve* 1998.

⁶ *Kroll – Krüger* 2000.; *Meumann – Pröve* 2004.; *Meumann – Rogge* 2006.; *Kaiser – Kroll* 2004.; *Küster* 2004.; *Engelen* 2004.; *Anklam* 2007.

⁷ *Gerő* 1964.; *Gárdonyi* 1941.

⁸ *Kiss* 1983. 179–182. o.

⁹ *Gecsényi* 1984.; *Gecsényi* 1991.; *Gecsényi* 2003a.

¹⁰ N. Kiss István német nyelvű tanulmányában Érsekújvár erődítéseit vizsgálva megállapította, hogy nem az erődben telepedett le polgári lakosság, hanem a vár környékén lévő településeken, így az nem tekinthető erődvárosnak. (*Kiss* 1983. 180. o.) Johann Ledentu hadmérnök tervgyűjteményében található Érsekújvár ábrázolást Borbély Andor közölte a bécsi National Bibliothek kéziratárából. ÖNB Cod. Pal. Vind. 8622. *Borbély* 1932. 181. o.

¹¹ *Kroener* 1988.; *Pröve* 1995.; *Pröve* 1997.; *Hohrath* 1996.; *Gräf* 1997.; *Nowosadtko* 2004b.

dalomban hangsúlyozott jelenség, vagyis a katonaság, mint önálló, bizonyos saját jogokkal felruházott/felruházódott társadalmi csoport, a Magyar Királyságban már jóval korábban, valójában már akkor létrejött, amikor az Oszmán Birodalom elérte az országot, illetve az ország területéhez, mint pufferállam csatolt déli területeket.¹² A szakirodalom arra mutat, hogy a magyarországihoz hasonló helyzet a XVI. század során valóban azokban az államokban alakult ki, ahol az Oszmán Birodalom a partvidékeket fenyegette, mint Itália vagy az Ibériai-félsziget. Az erdővárosok-garnizonvárosok kialakulása ugyanis elképzelhetetlen e tényező, vagyis az állandó hadsereg megjelenése nélkül. Az állandó hadsereg megjelenése nélkül nem alakulhatott ki olyan interszociális kapcsolat sem, amely jelentős, akár hosszú távon hatott volna egymásra. A két társadalmi csoport, vagyis a katonaság és a civil társadalom egymásra gyakorolt hatása ugyanis egyáltalán nem tekinthető egyoldalúnak, hanem inkább kölcsönösnek mondható. A XVI–XVII. század kapcsán ugyan nem rendelkezünk olyan adatokkal, amely erre a tényre utalna, de a XVIII–XIX. század német városaiban kimutatták, hogy a városokban megjelenő katonaság nem csupán terhet jelentett a városi lakosság számára, hanem a katonaság mintegy elpolgárosodása mutatható ki. Igaz ez az általában a falvakban besorozott közlegényekre éppen úgy, mint a tisztikarra. Természetesen más-más formában és más keretek között kell elképzelni ezt a folyamatot. Az általában falusi társadalmi beágyazottsággal rendelkező közlegények számos olyan dolgot, számtalan viselkedési formát láthattak, és sajátíthattak el folyamatos városban lakásuk idején, amit az obsit megkapását követően sem hagytak el. A megszakítatlan városi életforma (még ha az speciális körülmények között is történt) mintegy civilizálta, elvárosiasította a katonát. A tiszték esetében a német kutatás már kettős folyamatról számolt be. A városban élő tiszték a XVIII. század folyamán ugyanis éppen katonai szolgálatuk idején sajátítottak el olyan tudást, szereztek olyan társadalmi kapcsolatokat, amelyeket később – amennyiben birtokosok lévén saját birtokukon kezdtek el gazdálkodni – gazdasági előnnyé tudtak kovácsolni. A katonáskodó nemesek tisztként bekerültek a városi társadalom felsőbb rétegei közé, a szalonok és az úri társaság szívesen látott tagjai voltak. Látókörük így szélesedett, az új eszmék, új ismeretek gyorsabban jutottak el hozzájuk.¹³

A XVI–XVII. századi Magyar Királyság területén lévő városokban állomásozott katonaság esetében sajnos nem rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek erre a folyamatra pontosabb információkkal szolgálhatnának. A városok többségében még a városlakó polgárok egymás közötti levelezése sem nagyon maradt fenn, nemhogy a polgárok és katonák közötti esetleges levélváltás maradványai. Az állandó helyőrséggel ellátott városok esetében tehát elsősorban olyan forrásokkal találkozunk, amelyek valamilyen különleges események kapcsán keletkeztek. Amennyiben ezekre a forrásokra támaszkodunk, úgy a városokban állomásozó katonaság „mindennapi története” elég egyoldalúnak tekinthető.¹⁴ A források ugyanis mindössze akkor örökítették meg egy-egy katonát, ha az valami-

¹² Takáts 1908.; Szentkláray 1885.; Illéssy 1893.; Szántó 1980. 47–65. o.; Szántó 1984.; Zimányi 1960.; Benczédi 1961.; Benczédi 1963.; Benczédi 1966.; Benczédi 1983.; Ruzsás 1968.; Kiss 1973.; Varga 1981.; Pálmány 1982.; Pálmány 1986.; Szakály 1994.; Végh 2007. A németországi jelenségekre lásd: Nowosadtko 2004c.

¹³ Gräf 1997. 100–106. o.

¹⁴ Nem említve a problémát, az Alltagsgeschichtere lásd: Majtényi 2001.

lyen sérelmes dolgot követett el városi polgár kárára. A XVI–XVII. században a Magyar Királyság területén fekvő, állandó helyőrséggel ellátott városok közül Kassa volt Varasd mellett az egyetlen szabad királyi város. Ez a különleges rendi-jogi státusz, valamint az, hogy nem feküdt a védelmi rendszer első vonalában, megmentette attól, hogy valóban erődvárossá alakuljon át. Győr és Érsekújvár esetében két egyházi kézen lévő mezővárosról beszélhetünk, amelyek így az uralkodó és az Udvari Haditanács által viszonylag egyszerűen befolyásolhatók voltak, hiszen az uralkodó döntésétől nagy mértékben függött az, hogy a győri és az esztergomi egyházfő tiszte betöltve legyen-e. Főként Győr esetében rendelkezünk részletes feldolgozással arról a folyamatról, hogyan vált – kereskedelmi központi funkcióit megtartva – garnizonvárossá. E folyamat során a városi önkormányzat mellett a püspök jogosítványai is jelentős mértékben csökkentek.¹⁵ Varasd igen csekély lakosú város lévén, kisebb gazdasági szerepet játszott mint Kassa, és miután az oszmánokkal szemben kialakított védelmi rendszerben fontos helyet foglalt el, ezért a városnak (Kassával ellentétben) csak részlegesen sikerült önkormányzati jogait megvédenie, mivel a varasdi főkapitányi tiszte viselő Erdődy család tagjaival olyan szerződést kellett kötnie a városnak, amely a főkapitánynak igen erőteljes beavatkozásra nyújtott lehetőséget.¹⁶ Sajnos Varasd XVI–XVII. századi iratanyaga csak hiányosan maradt fenn, a XVIII. században pedig a városka nem játszott olyan fontos szerepet a védelmi rendszerben, mint korábban. Komárom szintén hasonló kutatásokra adna lehetőséget, de a város fennmaradt jegyzőkönyvei főként az ingatlanok adásvételéről tudósítanak. Ilyen jellegű kutatásokra tehát a XVI–XVII. század tekintetében nincs nagyon lehetőség.

A beszállásolás kezdetei a Magyar Királyság szabad királyi városaiban

Kassa szabad királyi városa egyedülálló rendi-jogi helyzete és kiváló levéltári forrásai révén igen jó lehetőséget nyújt arra, hogy egy nem erőd- vagy garnizonvárossá alakult, ám szabad királyi városi rangját megőrző település kapcsán a hadsereg–civil társadalom közötti interszociális kapcsolatokat megvizsgáljuk. A város és a hadsereg kapcsolatairól már születtek eredmények, amelyek elsősorban a város XVI. századi forrásait dolgozták fel ebből a szempontból.¹⁷ Ezek eredményeit csupán a beszállásolás okozta problémák háttereként, vázlatosan kívánjuk megismételni. A bécsi katonai vezetés a XVI. század közepétől nagy létszámú katonaságot rendelt Kassára. Az itt állomásozó helyőrség létszáma a békeéveknek tekinthető időszakokban a kezdeti 300–400 főről egészen a 600–800 fős átlagléttszámig küszört fel, sőt bizonyos években elérte, alkalmanként meg is haladta a 2000 főt.¹⁸ Ez a létszám Kassát a főkapitánysághoz tartozó várak közül az elsők közé emelte, de ez a helyőrség a többi főkapitányi székhelyekhez képest is kiemelkedően magas volt.¹⁹ A városra közvetlenül nehezedő terhek megbecsülését megnehezíti, sőt

¹⁵ *Gecsényi* 1984.; *Gecsényi* 1986.; *Gecsényi* 1991.; *Gecsényi* 2003a.; *Pálffy* 1999. 41–44., 60–97. o.

¹⁶ *Vissi – Trostovszky – Németh – Tuza – Csavlek – Magyar – Németh* 2006. 2.211., 2.476., 3.370., 6.75., 16.317.

¹⁷ *Németh* 1997.; *Németh* 2000.; *Németh* 2004/1. 280–438. o.

¹⁸ A Kassán állomásozó katonaság létszámadatait Pálffy Géza adatainak segítségével állítottam össze. A pontos kimutatást tartalmazó táblázatot lásd: *Németh* 2000. 212–213. o.

¹⁹ *Pálffy* 1995b. 154–156., 159–162. o.

egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a városban elszállásolt katonaság pontos létszámát nem ismerjük. A kezdeti évekre jó támpontot nyújt az 1556. évi tűzvészt követő tanúvallatási jegyzőkönyv, amelyben a Kassán tartózkodó magyar katonák vallomásai találhatók meg. Granasztói György ennek alapján 344 főre tette a városban állomásozó katonaság létszámát.²⁰ Ha a kezdeti időszak helyőrségének létszámához hasonlítjuk a kapott számot, úgy tűnik, hogy ekkor szinte az összes katona a városban volt elszállásolva. A jegyzőkönyvből hiányoznak azonban a német katonák, akik közül egyéb adatok szerint többen a kassai polgároknál laktak. Kassa háztartásainak és lakosságának számához képest tehát viszonylag nagy létszámú idegen katonaság nyomult be. Ez azt jelentette, hogy a város majd minden házában legalább egy, de a módosabb polgárok több helyiséggel rendelkező otthonaiban talán több katona is lakhatott a házak hátsó traktusaiban elhelyezkedő kamrákban.²¹ Ezen még az sem segített alapvetően, hogy voltak olyan katonák, akiknek saját házuk volt a városban, mivel a város számára ezek olyan épületek voltak, amelyek után tulajdonosaik nem fizettek adót, így a többi háztulajdonosra arányosan még több adóteher esett. A probléma nagyon hasonlított a városi nemesek által birtokolt házak helyzetéhez, és a megoldás is hasonló volt, mivel az uralkodó az 1563. évi 10–11. törvénycikkben foglaltak szerint úgy határozott, hogy e házakra is ki kell vetni az adót.²²

A kezdeti években a kassai katonaság elszállásolása valóban új, szokatlan és feltehetően rengeteg feszültséget okozó problémát jelentett.²³ A város zsúfoltsága a korábbiaknál nagyobb lett, mivel a helyőrség részeként lovas alakulatok is költöztek a városba. A városi polgárok eleinte úgy próbáltak védekezni az ellen, hogy több kiadással járó lovasokat kvártélyozzanak be hozzá, hogy istállóikat lerombolták. Ez azonban nem akadályozta meg, hogy a lovasokat hozzájuk is elhelyezzék, mivel a katonák lovaikat jobb híján a polgárházak bejáratainál és a házak boltjaiban tartották.²⁴ Mint azt fentebb említettük, a városi házakhoz már eleve tartozott olyan kis kamra vagy házacskva, ami a teleklábas utcahálózat következtében a városi házak hátsó és oldalsó részein volt található.²⁵ A beszállásolt katonaság részére ezeknek az építményeknek a városban szinte folyamatosan tekinthető, annál is inkább, mivel ezek az építmények nem készülhettek olyan tartós anyagból, hogy azok hosszú ideig használhatók lettek volna. Éppen emiatt ezek a házacskák eshettek áldozatául szinte elsőként a városban időnként kitért tűzvészeknek is. A beszállásolt katonák számára építendő ún. drabant- vagy darabonházak mennyisége a XVII. század közepén okozott legközelebb gondot, amikor a városba még nagyobb számú helyőrséget akartak betelepíteni. Ekkor az Erdélyi Fejedelemség újabb politikai pró-

²⁰ AMK Schw. No. 1792., *Granasztói* 1975. 2. köt. 31–32. o. Sajnos az 1556. évről nem rendelkezünk pontos adatokkal, de 1554-ben 450, 1557-ben pedig 800 főt rendeltek a város védelmére. *Németh* 2000. 211. o.

²¹ Granasztói György véleménye szerint 1549-ben a fallal körülvett városrészben 365 háztartásra kb. 1968 fő, 1554-ben 457 háztartásra 2283 fő, míg 1557-ben 457 háztartásra 2733 fő jutott. *Granasztói* 1975. 89–90., 412–413. o. Részben talán erre (ill. a háztartáshoz tartozó szolgaszemélyzet lakhelyéül) szolgálhattak a házakban lévő kamrák is, amelyek a kassai polgárcsaládok házaiban a XVI. század közepén már – társadalmi hovatartozástól függően – hol több, hol kevesebb számban megtalálhatók voltak. Jó példa erre a Rompler család otthona, illetve Bodnár Márton háza. *Granasztói* 1975. 398–400., 405–408. o.

²² MOL E 249 (Ben. man.) 1603. No. 71. Prága, 1592. április 3.

²³ *Hohrath* 1996. 315. o.

²⁴ ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. febr. fol. 104–107., AMK Schw. No. 1927., 1968.

²⁵ *Pröve* 1995. 209. o.

bálkozásai miatt a városban állomásozó helyőrséghez további 200 katona csatlakozott.²⁶ Az ő számukra kellett a tanácsnak igen rövid határidőn belül minél több szállást biztosítania. A tanácsülési jegyzőkönyvekben és az adócsökkentés érdekében benyújtott kérvényekben ez a nagy kiadásnak látszó újabb teher kiemelt helyet kapott. A tanács az amúgy is nagy adók miatt egyre nehezebb finánciális helyzetbe került, az újabb, részben Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány, részben pedig Szelephényi György kancellár által is sürgetett építkezések miatt.²⁷ Ez a szituáció vezetett ahhoz, hogy az 1660-as évek tanácsülési jegyzőkönyveiben már szinte minden háznál említenek ún. drabantházakat, ahová a katonákat szállásolták be.²⁸ Ugyanezekben az években merült fel a tanácsban, illetve Wesselényiben és Szelephényiben, hogy a katonák és polgárok közötti összetűzéseket enyhítendő, a városfalak mentén építsenek ilyen darabonházakat, amelyek az összetűzések enyhítése mellett a katonaság hatékonyabb bevetését is szolgálta volna.²⁹

A problémát csak súlyosbította az a tény, hogy miután a XVI. század közepe óta állandó helyőrség állomásozott Kassán, ezért ezek a katonák nem egyedül, hanem a családjukkal vagy akár az egész rokonságukkal érkeztek meg a városba. A kora újkori Európa hadseregeiben a nagyobb fegyelmeztelenségek elkerülése miatt is alkalmazott prostituáltak mellett a XVI–XVII. században nem volt ritka a törvényes házasságot kötő katonaházaspárok jelenléte sem. A XVII. században a poroszországi Spandauban például 261 katonára 171 feleség és 295 gyermek jutott, a coesfeldi Münster helyőrségében pedig 918 katona mellett 335 feleséget és 373 gyermeket írtak össze.³⁰ Ezekhez hasonlóan Kassán az állandóan a városban állomásozó katonák egy része szintén nem egyedül, hanem családjával együtt telepedett le. De nem csak a magasabb rangú tisztek vitték magukkal feleségüket Kassára. Egy Kassa környékén, Tehányban beszállásolt katona a feleségével együtt igyekezett Kassa felé, akit (vélt vagy valós) sérelmeik miatt a felbőszült jobbágyok támadtak meg.³¹ Jelenleg nem tudjuk megmondani, hogy a katonák közül milyen arányú volt a házasság, de a források arra mutatnak, hogy ebben az időszakban elég sok nős katona élhetett Kassán, illetve a környező falvakban. A források nagy számmal említenek katonafeleségeket, akik férjükkal együtt a város valamelyik polgárának házába voltak elszállásolva.³² 1648-ban a város és Wesselényi Ferenc között folytatott tárgyalások során a város éppen azt kifogásolta az újabb szállást követelő főkapitánynál, hogy a darabontok még zselléreket (feltehetően szolgálkat) is maguk mellett

²⁶ AMK H III/2. pur. 22. fol. 362–364. 1653. február

²⁷ AMK H III/2. pur. 22. fol. 97. 1650. november 21.; fol. 236. 1652. január 18.; fol. 316–318. 1652. augusztus 12.; fol. 362–364. 1653. február; fol. 519. 1654. április 12.

²⁸ AMK H III/2. pur. 25. fol. 21. 1664. április; pur. 27. fol. 167. 1669. július 5.

²⁹ AMK H III/2. pur. 22. fol. 519. 1654. április 12.

³⁰ Tallett 1992. 132–133. o. Vö. még: Meumann 1996.; Nowosadtko 1998.; Nowosadtko 2004a.

³¹ ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 104–107., AMK H II. 1584. Kassa, 1584. június 12., 1582. Kassa, 1582. március 7.

³² ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 9., MOL MKL E 211 (Lymb.) III. Ser. 22. t. 17. sz., I. Ferdinánd parancslevele a Magyar Kamarához, amelyben meghagyja, hogy Szegedinek és feleségének eleendő bort és gabonát utaljanak ki. MOL E 21 (Ben. res.) 538. köt. fol. 48. 1554. július 9., ill. július 13., MOL E 41 (Litt. ad cam.) 1554. No. 70.; Németh 1997. 177. o.

tartanak, némelyekkel szüleik, rokonaik is eljöttek, ami a szállásokon gondot és zsúfoltságot okozott. A város szerint ugyanis nem a rokonságnak, hanem szolgálatuk miatt egyedül a katonáknak rendelték a szállást.³³

A hadsereg és a polgárság közötti társadalmi összetűzések

Amennyiben rendelkezésre állt volna elegendő darabontház, akkor talán nem került volna sor annyi összetűzésre a város lakossága, pontosabban a szállásadó polgárok, illetve a házakba telepített katonák, valamint családjuk között.³⁴ Erre utal a Kassa város tanácsa által hozott statútum is, amelyben arról rendelkeztek, hogy „hajdani régi mód szerint az említett presidariusok számára mind házvégeiben afféle lakó házok, avagy drabant házacskák építtetnének, a hova szállítván az említett presidariusokat, a szegény gazdák is és concivis mesterek is magok lakó házainál békességben és alkalmatlanság nélkül lehetnének.”³⁵ A fentiek ismeretében nem csodálkozhatunk, ha olyan helyzetben, amikor a katonák a polgárok intimszférájába mintegy betörve, a polgárok lakásában éltek, viszonylag sok összetűzésről nyerhetünk információt.³⁶ Minden valószínűség szerint a beszállásolással járó kellemetlenségek a kezdetektől fogva nagy gondot okoztak, de a házakba beköltöző katonák elleni panaszok különösen az 1556. évi tűzvész után szaporodtak meg. A városban szálláshelyet találó zsoldosok egy része a tűzvész után üresen maradt, többnyire romos házakban húzta meg magát, és így minden jogcím nélkül megakadályozták, hogy a házak tulajdonosai azokat helyreállítva, jobb feltételek között értékesíthessék az épületeket.³⁷ Miksa főherceg a tűzvész után két évvel is kénytelen volt a lakásfoglaló katonák ügyével foglalkozni. 1558-ban a kassaiak kérésére megparancsolta Pethő János főkapitánynak, hogy gondoskodjon a katonák kilakoltatásáról a felújításra szoruló házakból, mivel megtudta, hogy azok „a lerombolt házak újjáépítésére összevásárolt anyagokat és eszközöket széthordták, az épületfát pedig feldarabolták”.³⁸ A katonaság később is előszeretettel szállta meg önkényesen az elhagyott, romos házakat, ahonnan azután a tulajdonosok többnyire eredménytelenül próbálták őket elkergetni.³⁹ Az egyes polgárcsaládokhoz beszállásolt katonák mindemellett tovább növelték a város zsúfoltságát, a házakba elszállásolt katonák „vendéglátóiknak és azok családjának háza-

³³ AMK H III/2. mac. 62. fol. 8. 1648.

³⁴ Hohrath 1996. 319–320. o.

³⁵ Kolosváry – Óváry 1885–1890. II/2. 346. o.

³⁶ ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 104–107., 109–111., AMK Schw. No. 2404. Kiadta: Kolosváry – Óváry 1885–1890. II/2. 95–100. o. A beszállásolással felmerülő problémák eztán állandó témájául szolgáltak a város szenátusa által felterjesztett kéréseknek. A század végén a kassai tanács Csonka János panaszára fordult Mátyás főherceghez a hozzá beszállásolt katonák által okozott károk miatt. A főherceg utasította ezért Ferdinand zu Hardegget, hogy vizsgálja felül a város és Csonka János panaszait és a károkról tájékoztassa. AMK H II. 1591.

³⁷ I. Ferdinánd parancslevele Dersffy István kassai főkapitányhoz és Kun Balázs vicekapitányhoz a kassaiak panaszára ügyében. Patschner Imre kassai bíró a tűzvész után vásárolt házát szállták meg a városban lakó katonák, aki emiatt azt nem tudta helyreállítani. AMK Schw. No. 1827. Pozsony, 1557. július 11.

³⁸ „materiam et instrumenta illa, quae ad reaedificandas domos combustas coemerent disperderetis, incepta aedificia lignea convelleretis” AMK Schw. No. 1927., 1968.

³⁹ AMK H II. 1582. Kassa, 1582. március 7.

ikban alig hagynak helyet”,⁴⁰ ami a polgárok és katonák közötti összetűzések és verekedések melegágyává vált; és a városokban egyébként sem ritka járványok terjedését is elősegítette.⁴¹

Jóllehet (ahogy fentebb is jeleztük) magunk is tisztában vagyunk a források okozta nehézségekkel, főként olyan témákban, amikor a mindennapok történéseit kellene rekonstruálni, mégis azt kell mondani, hogy a város vezetésének már a kezdetektől gondot okoztak a polgárok és a katonák közötti verekedések, összetűzések.⁴² A katonák és a polgárok közötti viszonyt azok a rablások és brutalitások sem javították, amelyekről a város egy-egy panaszából ismerhetünk meg. A város lakosságának fokozatosan növekvő ellenérzéséhez, amely egyes esetekben gyűlöletté változhatott, a katonák által elkövetett bűnesetek további érveket szolgáltatottak.⁴³ A katonák letelepítése szinte nyomban ellenhatásokkal járt. A város lakosait mélyen sérthette az a mód, ahogy a katonák a saját házukba tódulva betelepедtek. Néha még az az érzésünk is támad a források olvastán, hogy több lehetett a polgárok által bántalmazott katona, mint ahány erőszakoskodást a katonák elkövettek, de ezt természetesen az is okozhatta, hogy az erőszakos katona felett a katonai ítélőszék vagy a várossal közös ítélőszék döntött, ezekről pedig még kevesebb adat maradt fenn, mint a városi jegyzőkönyvek bejegyzései. A házigazda kemencéjénél melegedő katona sűrűn emlegetett kép a németországi szakirodalomban, ám ugyanilyen történetekkel találkozunk a kassai levéltárban is.⁴⁴ A keményem dolgozó mesterember számára feltehetően állandó irritáló tényező lehetett a számára csak ingyenélő katona jelenléte. Ez a felgyülemelő mérgező látványos összecsapásokhoz vezetett, mint amilyen Riemer-Szijgyártó Menyhért kassai bírósági és a hozzá beszállásolt katona között zajlott le. A bírósági ugyanis megverte a kemencénél betegen fekvő Lorenz Krokert, aminek következtében az olyan sérüléseket szerzett, hogy az időközben odahívott hadnagya a városi emberek előtt kijelentette, hogy meg fog halni olyan rosszul van, és ezért még a városi lelkész is kihívták hozzá. A brutálisan megvert katona később valóban belehalt sérüléseibe.⁴⁵ A bírósági részleg öszinteséggel kirobbanó gyűlölete valódi érzéseiről árulko-

⁴⁰ „hospitibusque et eorum familiae in eis [ti. in domibus] vix locorum concederetis” AMK Schw. No. 1927., 1968., ill. MOL E 249 (Ben. man.) 1574 No. 70. Lásd még AMK H II. 1590. Vö. *Thaly* 1882. 368–370. o. A szintén nagy létszámú helyőrséggel rendelkező Würzburgban a XVII. században egyre bővülő építkezések miatt a városban egy hektárra jutó lakosság száma a század elején tapasztalható 102,4 fő/ha-ról 158 fő/ha-ra nőtt. *Sicken* 1983. 131–132. o.

⁴¹ Eperjes városa az 1530-as években többek között a katonák által okozott járványokkal indokolta kérését, miszerint az uralkodó a városból helyezze át őket máshová. HHSStA UA AA Fasc. 35. 1538. június 22. fol. 94–95. Vö. *Pröve* 1995. 206. o.

⁴² ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 109–111. Dersffy István is arról panaszkodott az uralkodónak, hogy a német katonák között gyakorta előforduló fegyelmi vétségeket, amelyeket a lakosság ellen követnek, el nem tudja elintézni, mivel jelenleg nem tartózkodik Kassán a német Landsknecht zászlóaljknál szokásos Schulteib. Más joghatóságot pedig a német katonák nem hajlandók elismerni. Megemlíti, hogy az egyik német katona éppen akkoriban ölt meg egy kassai polgárt. HHSStA UA AA Fasc. 78. 1557. április fol. 88–89.

⁴³ *Németh* 1997. 176–177. o., illetve lásd még: AMK H III/2. mac. 31. fol. 31–34. 1587. november., ill. mac. 32. fol. 5. 1588. március.

⁴⁴ *Pröve* 1995. 208. o.

⁴⁵ Riemer a megválasztása alkalmával tartott mulatozás során a céhek által adott bortól „*megh rezegedett vala, ment voltth hazahoz, es othon talalvan az eo Lanczknechtet, Lörencz Krokert, ky ot nala zalason volt akor, mely az hideek leleß myat ot az kemence mellett az zeken fekytt vala, Melchior Zygiarto ky rezek vala akoron zedalmazta az nemethett monda (cum protestatione) te beste curva nemeth, es az loczarol levonta. Azon*

dik. A házában lakó katona már régóta szúrhatta a szemét Szijgyártónak, és a saját szobájának kemencéje mellett pihenő, beteg katonát meglátva addig lepezett ellenérzései kerültek felszínre, ami miatt elkövette ezt a hivatalához méltatlan tettet. Az összetűzések a XVII. században sem szűntek meg. 1655-ben egy szücsmesterhez beszállásolt katona ellen indult vizsgálat, aki a tanúk egybehangzó vallomása szerint összeverekedett a szücsmester legényével, amibe a csizmadialegények is bekapcsolódtak, akik közül az egyiket a megvadult katona baltával vert agyon.⁴⁶

A beszállásolt katonaság beilleszkedése ilyen körülmények között igen nehézkes volt, és a XVI. századot vizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy – ha volt ilyen igény – a katona integrációja a városi, polgári életformába csak abban az esetben sikerülhetett, ha a hadi szolgálatot otthagynva, változtatott addigi életformáján. A német példák arra mutatnak, hogy a beilleszkedés stratégiája és alapjai nagyon hasonlóak voltak.⁴⁷ A német szakirodalomban a tisztikar és a polgárság kapcsolatait bemutató példákra Kassán nem bukkanunk. A katonák felső rétegének tekinthető tisztikar – amelybe ebben az esetben a katonaság ellátásával kapcsolatos teendőket ellátó, inkább polgári „alkalmazottaknak” tekinthető tisztviselőket is beletartozandónak vélünk – elsősorban az ugyanebbe a társadalmi-rendi-foglalkozási csoportba tartozók családjával került rokoni kapcsolatba. Egyetlen kiugrási lehetőség az volt, ha a tiszt egy a városban lakó özvegyasszonnyal kötötte össze az életét,⁴⁸ akinek a vagyona és a városban elfoglalt társadalmi helye lehetővé tette férje számára is a letelepedést és a katonaelet utáni tisztos polgári életvitel folytatását. Tisztjeikkel ellentétben a közlegények nagyjából a környező városokból és falvakból Kassára vándorolt szolgálók kezét nyerhették el. Közülük csak kevésnek adatott meg, hogy (a szolgálóknál mindenképp) tehetősebb özvegy házastársa lehessen.⁴⁹ A férjük halála után a közlegények közül választó asszonyok többsége ugyan nem lehetett jómódú, hiszen a szegényebb mesterek özvegyei gyakran kényszerültek arra, hogy többet összeköltözve könnyítsenek megélhetési gondjaikon,⁵⁰ de házzal vagy házrésszel többnyire rendelkeztek, ami egy kevés pénzzel rendelkező katona letelepedését és beilleszkedési törekvéseit jócskán megkönnyíthette.

A beilleszkedés pozitív példáit mutatja az, hogy a hadsereg a város számára egyben új migrációs forrást is jelentett, főként a fent említett házasságot kötött emberek számára, valamint azoknak, akik már a hadseregben is valamilyen mesterséget űztek, mint ahogy arról a város panaszai folyamatosan tanúskodnak.⁵¹ A polgárfelvételi könyv 1553 és

közben találkozok haza giny az eo felesége, monda neky, megh te haza igirkeznett giny eddik engemett megh hadnatt megh elny, im az gazda meytt megh eöllth volna. Masnap esmett az mesterek az eö modok zerent egybe voltthak, is eö Zygartyo Menyheritt ismeth megh rezegedeth, haza gytt az nemetet rutol zidalmazia es egy ostarwal igen vertte, az Lanczknecz peniglen mindeniknek panazolkodott az kyk hoza gytteneq, hogy az gazda eöttett az kemencze zeglitteneq vetette volna, netalani bennem odala chontyatt eltertte, mertt mynden vertt ki peckett” AMK H II. 1584. Kassa, 1584. jún. 12., H III/2. mac. 28. fol. 37.

⁴⁶ AMK H I. 8317/19. 1655. január 15.

⁴⁷ *Pröve* 1995. 210–215. o.

⁴⁸ Csak néhány példát említve: ŠtAKE pob. KE, Kap. Roz. Cirkevné matr. Kassa I. fol. 240–241., 245.

⁴⁹ ŠtAKE pob. KE, Kap. Roz. Cirkevné matr. Kassa I. fol. 245. 1589. jan. 6.

⁵⁰ *Granasztói* 1975. 390–391. o.

⁵¹ *Pröve* 1995. 213. o.

1580 közötti bejegyzései azt mutatják, hogy a birodalmi betelepülők kiugróan magas számban kaptak Kassán polgárjogot a hadjárat vége felé, 1567–1568-ban.⁵² Nagyobb részük a hadakozás alatt jól hasznosítható mesterséget űzött. A polgárjogot nyertek közül azok, akik bizonyíthatóan a királyi sereggel jöttek Kassára, a legtöbben páncélgyártók, tűzérek, ill. ágyúöntők, kovácsok, kőművesek, pékek voltak, de előfordultak például szabók is.⁵³ A magyarországi „hosszú háború” idején a török ellen idevezényelt birodalmi seregek között is nagyobb számban fordultak elő fegyvergyártók, akik a hadakozás végeztével letelepedtek a városokban.⁵⁴ A Kassán letelepedő katonák közül többen lehetnek olyanok, akik tanult mesterségüket hazájukban nem tudván folytatni, megélhetésként a katonáskodást választották, majd a felső-magyarországi városba költözésüket követően ismételen visszatértek eredeti foglalkozásukhoz. Igen sokan a Franciaországhoz közeli (Elzász, Stuttgart), illetve az osztrák tartományokból telepedtek le,⁵⁵ de előfordult, hogy a katonáskodásba megfáradt, kézművességgel valószínűleg nem foglalkozó Landsknecht tisztek szereztek polgárjogot.⁵⁶ A ténylegesen katonaként szolgálók mellett sok, feltehetően a sereggel együtt érkező betelepülő kapott polgárjogot. A XVI. század második felében több itáliai kőműves és egy, a király ajánlásával érkező francia szabómester is így vált a kassai polgárság tagjává.⁵⁷ A nagyszámú német katonaság letelepítését maga a főkapitány is támogatta. Lazarus von Schwendi – aki például Löcsén jártakor elégedetten szemlélte a többnyire szepesi szászok lakta város polgárságát, megdicsérve a számára oly ismerős németes ruházatukat és szokásaikat⁵⁸ – több katonája érdekében járt közben a tanácsnál, hogy polgárjogot kaphassanak.⁵⁹ Számuk olyan nagy mértékűvé válhatott, hogy a tanács 1590-ben megtiltotta a katonák házvásárlását, és azt, hogy polgárjogot nyerhessenek.⁶⁰

⁵² AMK H III/2. pur. 5.

⁵³ A troppai Adam Liechtensteiner 1567. augusztus 8-án (AMK H III/2. pur. 5. fol. 400.), 20-án Hans Schenk kádár, Felix Ring kovács, Roma Mauer kőműves, Paul Peschel kovács, Basian Schmidt, 21-én a göppingeni Hans Horlin, 23-án a tiroli Schwaczból származó Wolfgang Rothauser (Uo. fol. 401.) kapott polgárjogot. Jacob Mayer bécsi születésű szabó, aki korábban Schwendi alatt szolgált, szintén ebben az időszakban kapott Kassán polgárjogot, azonban miután Kassán több ügyfelét becsapta és Késmárkra menekült, örökös száműzetésre ítélték. AMK H III/2. sce. 1. fol. 53. Az ekkoriban Kassára költöző fegyvergyártókról lásd: *Kemény* 1901. 272–274. o.; *Kemény* 1905. 78–79. o.; *Kemény* 1906. 189. o.

⁵⁴ AMK H I. 4791/83.

⁵⁵ 1567. augusztus 20-án a tanács nagyobb számban adott polgárjogot katonáknak. (AMK H III/2. pur. 5. fol. 400.) A tíz új kassai polgár közül három volt elzászi, egy stuttgarti, és egy meissenai mellett a többiek is a Német-Római Birodalom különböző tartományaiból érkeztek.

⁵⁶ A neuburgi Jakob Windt a kassai Landsknecht zászlóalj hadnagya 1562. október 1-jén kapott kassai polgárjogot. AMK H III/2. pur. 5. fol. 468.

⁵⁷ Giorgio Zoietta clavenai kőművesmester 1570. június 7-én (AMK H III/2. pur. 5. fol. 477.), Giovanni Maria Italo 1573. április 9-én (AMK H III/2. pur. 5. fol. 479/a.) nyert polgárjogot Kassán. A francia szabó, Adrianus Gillerinus pedig 1567. február 18-án. (AMK H III/2. pur. 5. fol. 472.)

⁵⁸ *Hain* 1910–1913. 113. o. Lőcse etnikai összetételére lásd: *Chalupecký* 1984.

⁵⁹ Többek között Conrad Schenkel szíjgyártó 1566-ban Schwendi ajánlására kapott polgárjogot. AMK Schw. No. 2725.

⁶⁰ *Kolosváry – Óváry* 1885–1890. II/2. 120. o.

*Katonai reformok – adóreformok:
a katonaság ellátásának új módszerei és a beszállásolás*

Annak ellenére, hogy – amint azt korábban említettük – a Magyar Királyság területén a beszállásolás, illetve az állandó hadsereg intézménye jóval hamarabb jött létre, mint a Német-Római Birodalom városaiban, a beszállásolás általánossá válása magyarországi városokban is összefüggött a hadsereg ellátásában bekövetkezett reformokkal. A városok többsége számára a mozgó hadseregek ellátásán belül az elszállásolás csak a tizenöt éves háború időszakában, valamint az 1663–1664. évi hadjárat során jelentett jelentős terhet.⁶¹ A XVII. század utolsó harmadától azonban a hadsereg ellátását az alattvalók a Magyar Királyságban is közvetlenebbül látták el. A bevezetett új adózási rendszer alapja ugyanis éppen a katonaság szükségleteinek elosztása volt, vagyis az adott gyalogos és/vagy lovas egység porcióit szorozták be az adott létszámmal, és azt rótták ki arra a városra, ahol az állomásozott.⁶² Míg a beszállásolás a XVII. század utolsó harmadáig csak bizonyos városokra korlátozódott, azt követően általánossá vált. Johann Spork császári tábornok 1670 nyarán Kassa alá érkezve, szinte ostrommal vette be a várost. Miután akaratát rákényszerítette a városi tanácsra, július 27-én megszállta a kapukat, a kulcsokat a városi porkoláboktól, valamint a betegen fekvő Csáky István főkapitánytól elvette, majd 2800 katonát szállásolta be a polgárokhoz megszállta a várost. Ilyen mennyiségű katonát még sosem kellett Kassának ellátnia. Ez a szám ugyanis azt jelentette, hogy néhol 10–12, sőt a nagyobb házakban 20–25 császári katonát helyeztek el.⁶³ Kassán azonnal minden lehetőséget megragadtak ahhoz, hogy ezt a hatalmas létszámú haderőt elszállásolják. A házakat a katonaság a város megkérdezése nélkül foglalta le saját céljaira, olyan házakat, amelyek üresen álltak, azonnal elfoglaltak, sőt maga Johann Rottal királyi biztos hívta fel a Szepesi Kamara figyelmét arra, hogy két polgár háza üresen állt, mivel tulajdonosukat éppen most vetették börtönbe.⁶⁴ A város ugyan megpróbált védekezni ez ellen, és igyekeztek mind több oltalomlevelet beszerezni, amely az adott háztartást mentesítette e teher alól. Másrészt az újabb katonai terhek arra is hivatkozási alapot nyújtottak, hogy régi adóhátralékaiktól megszabaduljanak.⁶⁵ A XVI. század közepén megismert módszer, vagyis a darabontházak építésének sürgetése szintén előtérbe került, sőt, ezt maga a főkapitány javasolta, felismerve a városra nehezedő probléma súlyosságát.⁶⁶ A városi tanács ugyanekkor igyekezett helyreállítani azt a jogát, miszerint nem a hadsereg rendelkezik a városi házakkal, hanem a város maga. Néhány évvel a német haderő városba áramlását követően a felső-magyarországi városszövetség együttes fellépésének köszön-

⁶¹ Lásd erre Sopron esetében: *Dominkovits* 2006.; ÖStA, HKA HFU RN 222. 1666. július fol. 74–80. Körmöcbánya: ÖStA, HKA MuBW RN 7. 1601. fol. 28–30. 1601. március 21.; Pozsony: Archiv AHMBR, SM Lad. 35. Nr. 119. Fraknó, 1665. január 10.

⁶² *Czigány* 2001.; *Czigány* 2004.

⁶³ *Kerekes* 1940. 130–132. o.

⁶⁴ MOL E 254 (Repr., inst.) 1670. szeptember No. 130. Lőcse, 1670. szeptember 17.

⁶⁵ MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. január 10. Kassa, 1671. január 10.; E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. december 23. Kassa, 1671. december 23.

⁶⁶ ÖStA, HKR Protokolle Bd. 342. 1672. fol. 1. 1672. január 3., fol. 21. 1672. január 21.; AMK H III/2. pur. 29. fol. 135. 1673. március 16.

hetően el is érték ezt, és 1673-ban már a tanács által kijelölt biztosok jelölték ki a beszállásolás alá kerülő házakat, valamint hogy ott hány katona szálljon meg.⁶⁷

A többi város hasonló problémákkal szembesült ezekben az években, hiszen más országrészben is ugyan ilyen eseményekre került sor. A Kassával a XV. század óta szoros szövetséget szabad királyi városok (Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk) is hasonló helyzetbe kerültek. A kisszebeni tanács kérelme szerint mintegy 80 házba 200 katonát szállásoltak be. Pozsony városa szintén a mentességek ügyében fordult az Udvari Kamarához, Szokolca pedig a közeli Nagyszombat városától kért információkat, hogyan szokták elosztani a beszállásolt katonaságot a városi házakba.⁶⁸ A városokra nehezedő teher nem csak amiatt volt nehezen elviselhető, mert a katonaság és a polgárok között esetenként súlyosabb atrocitásokra került sor, hanem mert a városokra nehezedő adó és a beszállásolás egyszerre, és ráadásul sokkal behajthatóbb módon nehezedett rájuk. A korábbi városi adózás rendszerében ugyanis kisebb-nagyobb engedményeket el lehetett érni.⁶⁹ Ám a városokban állomásozó katonákkal szemben ezt feltehetően egyik városi tanács sem merete megtenni, vagy ha megtette, az éhes katona nyomban kárpótolta magát házigazdájának vagyonából. A városok helyzetét tovább súlyosbította, hogy az országban állomásozó katonaság soraiból sokakat az élelmiszert megtermelő falvakba helyeztek, azokba a falvakba, ahonnan a városok birtokosokként bevételeket, valamint élelmiszert remélhettek. Jóllehet a városi tanácsok mindig megpróbálkoztak a falvakat terhelő adótétel alóli mentesség megszerzésével, de próbálkozásai oly annyira eredménytelenek maradtak, hogy hamarosan abba is hagyták azt.⁷⁰ Ugyanígy a városok sorozatosan benyújtott kérvényei is állandó elutasításra találtak, legyen szó a kassai vagy a nagyszombati tanácsról.⁷¹

A XVII. századvégi adóigazgatás esetében (Benczédi László meghatározását használva) a teljes anarchia állapotáról beszélhetünk; ez a katonaság és a városok vezetése közti helyzetre még inkább igaznak tűnik. I. Lipót és a bécsi udvar ugyan abszolutista jellegű kormányzást kívánt Magyarországon bevezetni, az országban uralkodó állapotok (tömeges letartóztatások, a katonaság féktelen garázdálkodásai, a katonai vezetők harácsolása) azonban inkább a helyi, tényleges hatalmi szervek decentralizációja felé mutatnak.⁷² A városok számára ez azt jelentette, hogy a korábbi módon nagyon sokáig nem, vagy csak nagyon nehezen tudták saját érdekeiket érvényesíteni. Az érdekérvényesítés korlátait az is nehezítette, hogy a kirendelt főkapitányok szintén ki voltak szolgáltatva

⁶⁷ AMK H III/2. pur. 29. fol. 33–44. 1672. március 22., fol. 135. 1673. március 16.

⁶⁸ MOL E 254 (Repr., inst.) 1673. március No. 58. Kisszeben, 1673. március 3.; ÖStA, HKA HFU RN 233 1671. május fol. 40. Pozsony, 1671. április 30.; ŠtBr, MMTr, Missiles, 1682. december 3. Szokolca, 1682. december 3., 1684. november 20. Pozsony, 1684. november 20.

⁶⁹ *Németh* 2004/1. 221–243. o.

⁷⁰ AMK H III/2. pur. 29. fol. 6. 1671. február 5.; *Kolosváry – Óváry* 1885–1890. II/2. 256–259. o. 1677. Kassa.

⁷¹ AMK H III/2. pur. 29. fol. 135. 1673. március 16.; ŠtBr, MMTr, Missiles, 1684. november 20. Pozsony, 1684. november 20.

⁷² A helyi decentralizációt a központi szervek átalakítása is jól példázza. A magyarországi centralizáció levezénylésére létrehozott Gubernium – ismét Benczédit idézve – „nemhogy teljhatalmat nem kapott a magyarországi ügyek intézésében ..., de jóformán minden hatáskör nélkül maradt, vagy ha mégis beavatkozott, a kormányzás decentralizálását segítette elő.” *Benczédi* 1980. 68. o.

annak a ténynek, amit az alájuk rendelt katonaság létszáma, illetve az ezzel járó feladatok jelentettek. A kassai városi tanács ugyan megpróbálkozott a városban állomásozó és újabb ezredekkel bővülő katonaság csökkentésével, de a felső-magyarországi főkapitány sem tudott mást mondani, minthogy a létszámot nem ő, hanem az Udvari Haditanács határozza meg. A megoldások elől azonban ő sem zárkózott el, és részben a már jelzett házépítkezésekkel, részben a kassaiakkal kötött megállapodásokkal mindkét fél el tudott érni bizonyos eredményeket. A fenti szituáció természetesen meghatározta azt, hogy ezek a megegyezések minden esetben garantálták a katonaság kiszolgálásának zökkenőmentességét. Az 1676-ban létrejött megállapodás lényegében a bekvártélyozás anarchikus jellegén változtatott. Ezzel egyrészt sikerült megszüntetni, de legalább is csökkenteni a katonai visszaéléseket (erőszakos és minden előzetes felmérést nélkülöző beszállásolások, a város birtokainak lepusztítása, a városi hatóság teljes negligálása, átutazó katonák és tisztviselők erőszakos szállásfoglalása, a szállítóeszközök lefoglalása stb.). Másrészt visszaállították a városi hatóságok, illetve a kamara hatásköreit. Ezt követően nem a katonai hatóságok intézkedhettek például a szállások elosztásánál, a beszállásolási alóli mentességek felett, a repartíció elszámolásánál és behajtásánál.⁷³ Ennek ellenére a beszállásolás mindig a városi hatóságok és a katonaság közötti összetűzések gyújtópontja maradt, mivel a katonaság sokszor nem fogadta el a civil szállásosztók döntéseit.⁷⁴ A városok természetesen földesurakként falvaikat is igyekeztek megvédeni a beszállásoltak önkényeskedéseitől. A katonák ugyanis ott még ellenőrizetlenebbül léphettek fel, mint a főkapitányi központban. Mislókan még a lakosság egy részének fogvatartásától és váltságdíj követelésétől sem riadtak vissza.⁷⁵

A városok nagy többségének teljesen szokatlan katonai teher, amely párosult a városi adózás teljes átalakulásával, a XVII. század végi országgyűlések állandó témájává vált. Az országgyűlések ugyan hoztak olyan intézkedéseket, amelyek elméletileg minden önkényességtől megvédték volna a városokat és a falvakat, de ezek az intézkedések a beadványok tanúsága szerint gyakran nem teljesültek.⁷⁶ A városok mindenesetre egyénileg, regionális szövetségeik révén vagy akár országosan is igyekeztek a beszállásolások, illetve az azokkal járó jogtalanságok ellen fellépni. A fent említett országgyűléseken a kassai tanács például külön kérelemben foglalta össze a katonasággal, de különösen a beszállásolással összefüggő problémáit, melyet Pozsonyban tartózkodó követei után küldött. A felső-magyarországi városszövetség a térség hadbiztosával, Jakob Heinrich a Kinzighgel igyekezett közösen megállapodni, míg az ország szabad királyi városai közösen küldtek követet, panaszlevelet és persze elegendő pénzt a hivatalok kellő megnyeréséhez.⁷⁷

⁷³ ÖStA, KA, HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

⁷⁴ ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 371. 1685. fol. 503.; AMK H III/2. pur. 30. fol. 115. 1686. augusztus 19.; ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 385. 1691. fol. 519. 1691. szeptember No. 215.

⁷⁵ AMK Schw. No. 11 418. Kassa, 1699. június 18.

⁷⁶ *Kolosváry – Óvári* 1899. 1681:22. tc.; ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 371. 1685. fol. 503.; ÖStA, HHStA UA Spezialia, Comititalia Fasz. 402. Konv. B. fol. 34–35. 1687–1688. évi országgyűlés, Pozsony, 1687. december 19.; CJH 1715:43. tc.; 1723:65. tc.

⁷⁷ AMK H III/2. pur. 30. fol. 115. 1686. augusztus 19.; Schw. No. 11 416. 1699. április 16.; Schw. No. 11 436. Kassa, 1699. november 25.; H I. 10462/137. Bécs, 1691. Lichy Sámuel és Dominik Lőrinc kassai követek jelentése. 10816/50. Kassa, 1694. október 31. Kassa város levele Győry Ferenc kassai követhöz. A vá-

A város kvártélyterhei a Thököly-felkelés idején sem csökkentek, sőt, a beáramló nagy létszámú felkelők, akik még kisebb ellátóbázissal rendelkeztek, mint a bécsi udvar által a városokban állomásoztatott ezredek, és akikre a korábbi megállapodások természetesen nem vonatkoztak, ismételten a szabad rabláshoz hasonlatos beszállásolás és élelemellátás módszerét terjesztették el a városban. A kassai katolikusok 1686-ban benyújtott kérvényében az egy házba bekvártélyozott katonák száma igen nagynek tűnik. A városban állítólag kényszerrel tartott katolikusok házaiba 3 kapitányt vagy 15–20 gyalogost költöztettek be, valamint a török portára menők költségeit is nekik kellett fizetniük.⁷⁸ Azt gondolhatnánk, hogy a hatalomból akkor erőszakkal eltávolított katolikusok ebben a tényben is erősen túloztak annak érdekében, hogy érdemeiknek megfelelő jutalomban részesüljenek. A Thököly által megválasztott, főként evangélikusokból és protestánsokból álló kassai tanács beadványa azonban hasonló képet mutat. 1684-ben a város tanácsa testületileg Thököly Imre elé vonult, és olyan panasszal élt, amelynek hangneméből ítélve valóban nagy elkeseredettségéből fakadhatott. A város szerint annak ellenére, hogy a magyarság felkelésének az volt a célja, hogy a régi szabadságokat és privilégiumokat megtartsák és azokat gyarapítsák, számos olyan sérelem érte őket, amelyek az előző időkhöz nagyon hasonlóak. A jövő-menő katonaság állandó ellátása miatt nagy károk érték a várost, mert a katonáknak szállást, valamint fát, gyertyát, sőt és minden egyebet kellett adniuk, jóllehet erre a korábbiakban nem volt példa. Különösen akkor szenvedtek el sok kárt, amikor a rendes katonaságon kívül „mas indisciplinatus (se Istenről, se tesztektől függő)” hajdúság telepedett be a városba. A hajdúk igen sok jogtalanságot követtek el, verekedtek, kardoskodtak, szitkozódtaak. „Egy szóval falussi parasztságnál alab valok a’ nemelly Emberek ackariak tenni a’ Szegény Varossi Convisseket Akar mi Ország szegletibul be gyövin valaki [...] szinten ugy parancsolja Varossunk Birajanak, mint falussi paraszt Polgarnak.” A városi tanácsot és a bírót is állandóan fenyegették, sőt fegyverrel támadtak rájuk.⁷⁹

A következő években a török elleni felszabadító háborúk miatt szintúgy nem csökkenthetett a beszállásolás mértéke. Kassa esetében ez a szám igen magasnak tekinthető. A városi tanács panasza szerint 1685 óta hol 3000, hol 2500, 2000 vagy 1500 katonát kellett a város falai között eltartaniuk nem csupán élelemmel, hanem fejenként 30 krajcárral számolva, pénzzel is. A város így több mint százezer forintot fizetett már ki a katonák beszállásolására, ellátására és zsoldjára.⁸⁰ A felső-magyarországi városok a szepesi kamarai adminisztráció jelentése szerint a beszállásolás és a katonai terhek miatt kiábrándítóan rossz gazdasági helyzetbe kerültek. A városok birtokaikat szinte teljes egészében elzálogosították, a kamara alkalmazottai szerint a haditerhek miatt a városok szinte félig elhagyottak és romosnak tűntek.⁸¹ Annak ellenére, hogy a Magyar Kamara fennhatósága alá tartozó városokba ebben az időszakban évente mintegy 100–150–200 főt szállá-

rosszövetségen belüli levelezésre: 11005/117. Eperjes, 1695. július 16. A szabad királyi városok közös fellépéséről: 11152/69. Késmárk, 1696. december 8.; 11453/33. Pozsony, 1699. július 19.

⁷⁸ MOL A 10 (Ins. Cam. Aul.) 1686. No. 1. 1686. január 7.

⁷⁹ AMK H III/2. pur. 30. fól. 24–25. 1684. március 28.

⁸⁰ AMK Schw. No. 11 689. 1701.

⁸¹ MOL E 23 (Litt. Cam. Scep.) 1691. augusztus 10. Kassa, 1691. augusztus 10. Vö. *Németh* 2008.

soltak be, tehát mintegy tizedannyi katonát, mint a felső-magyarországi főkapitányság központjába, a városok tisztújításaira kiküldött kamarai biztosok jelentései elfogulatlanul és korrekten mutatják be azt a pusztulást és finánciális csődhelyzetet, amit az ide kihe-lyezett katonaság és az állandó háború okozott. A városok adósságai több tízezer forintra rúgtak, és ezek visszafizetésére nem sok reményük maradt.⁸²

Ez a konfliktushelyzet a Rákóczi-szabadságharc idején is fennállt, hiszen Kassa ese-tében minimum ezerfős, a városban állomásozó katonaságról beszélhetünk.⁸³ A fennma-radt források mindegyike arról tanúskodik, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a vá-rospan állomásozó csapatok számára nem csak szállást kellett biztosítani, hanem mintegy teljes ellátásban is kellett részesíteni a Radics András ezredében szolgáló kato-nákat. A város elkeperedett kérelmeiben már 1705 elején arról panaszkodtak, hogy a ku-ruc tisztek olyan szolgálatokat és felszerelést követelnek, amit még a sokszor panaszott „német” katonaság időszakában sem.⁸⁴ A fennmaradt beszállásolási jegyzékekből kide-rül, hogy családonként átlagosan 2–3, bizonyos esetekben 5–6, extrém esetben 10–14 ka-tonát és annak családját kellett a város polgárainak befogadniuk és élelemmel ellátniuk.⁸⁵ Kassa városa önállóan, de a városszövetség súlyával megerősödve is folyamatosan tilta-kozott ez ellen, és megpróbálta a katonáknak nyújtott ellátást (fa, gyertya, só, élelem, edények stb.) egy átlagértéket figyelembe véve a város adójába beszámíttatni. A városi követek közbenjárása és ajándékai azonban nem voltak hatásosak, és sosem sikerült ezt elérniük.⁸⁶ A városokkal hadi ügyekben állandó levelezésben álló lipóci Keczer Sándor főhadbiztos általában világos és lényegretörő leveleiben már-már szinte zsarolta az elke-teredett kassai tanácsot: 1705. február 25-én kelt levelében kijelentette, hogy megunta a város és a helyőrség huzavonáját. Szerinte a város a kapituláció szerint köteles élelmet, szénát stb. biztosítani a beszállásolt katonaságnak. Ha meg akarnak tehát szabadulni Roth János ezredétől, szerezzenek pénzt fegyverre, hogy a katonák elvonulhassanak.⁸⁷ A város állapota a romló hadi helyzet miatt csak még rosszabbá vált. A korábbi főkapitányi központ jelleg csak rontott ezen, hiszen a végvidék tűzérésgének ellátását is a Kassán lé-vő tűzérésgyi házból végezték.⁸⁸ 1707 szeptemberében a kassai tanács már arról panas-zkodott Vásárhelyi Jánosnak, hogy Antoine de La Motte tüzértiszteinek és a katonaságnak a száma Kassán napról-napra nő, akár értesítik őket akár nem. Oda jutottak, hogy min-

⁸² MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) I. köt. passim.

⁸³ Kassa város kérelme szerint 1000 fő állomásozik a városban (AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12.). A lipóci Keczer Sándor és Berthóthy Ferenc biztosokhoz küldött Szentmártoni Imre és Árvai János utasí-tása szerint pedig 996 fő közlegény és a tisztek. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.

⁸⁴ AMK Schw. Nr. 12353. Kassa, 1705. január 21., AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12. A város ké-relmei néha meghallgatásra találtak, mivel a fejedelem a militia servitiumot lecsökkentette a város számára. A katonaság azonban nem volt hajlandó az említett rendelkezéshez tartani magát, és a lakosokat mindenféle szol-gálatlaltal terhelte, úgymint fával, sóval, fűszerrel, edényekkel, zöldségekkel. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.

⁸⁵ AMK Schw. No. 12 747. Kassa, 1708. július 28., Schw. No. 12 914. Kassa, 1709. március 21.

⁸⁶ AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12-én kelt kérelmében a városi tanács 60 dénár/fő/hó beszámítá-sát kérte. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13. A felső-magyarországi városszövetség kérelme sze-rint a kassai tanács egy évben csak gyertyára 500 forintot költött. AMK Schw. Nr. 12614. 1707. január 27.

⁸⁷ AMK Schw. Nr. 12416. Lócse, 1705. február 25.

⁸⁸ Pálffy 1995a.

denkire, még a nembesekre és tanácsosokra, bíróra is szállásoltattak be katonákat. Információik szerint ekkor 8 tiszt és két kompánia pattantyús érkezett, amit már nem tudtak vállalni, hiszen a tisztek ellátása még a közlegényeknél is nagyobb teher volt.⁸⁹

Nem csodálkozhatunk, ha a nagy létszámú katonaság és az otthonaikat kényszerből átengedő polgárság között hasonló összetűzések történtek, mint amelyeket a XVI–XVII. század során Kassa városában minduntalan felfedezhetünk.⁹⁰ Mivel a város csak nagy nehézségek árán tudta ellátni a beszállásolt katonákat, ezért azok az erőszakhoz folyamodva próbálták megszerezni az általuk jogosnak vélt élelmiszert, illetve a követelt termékeket és eszközöket. A város panasza szerint a katonaság néhol verte a szállásadókat, néhol átkozta őket, az ablakokat, bútorokat dülta fel, és rongálta dühében.⁹¹

A beszállásolás szervezeti keretei

Ahogy azt már fentebb említettük, a katonaság beszállásolását – egy rövid időszakról eltekintve – a városok saját tisztviselői, illetve a tanács által kijelölt szállásmesterek/kvartélymesterek intézték. A város fennhatósága alá tartozó jogkört valójában csak a bevonuló német helyőrség első éveiben hagyták figyelmen kívül.⁹² A kassai polgárok, valamint a városban élő nemesség az 1676-ban létrejött egyezséget az 1704-ben a város alá érkező Rákóczi Ferencsel is igyekeztek a kapituláció során megerősíteni, és a várható nehézségek megelőzése miatt rögzíteni a város kompetenciáját.⁹³ A szállásosztóknak kiadott utasítások közül sajnos még egyetlen egy sem került elő a kutatás során, de a rendelkezésre álló adatok és a külföldi analógiák alapján úgy tűnik, hogy a katonák szétosztása a házak előzetes felmérése alapján történhetett. A felmérések során elsősorban a házak befogadóképességét, illetve a ház tulajdonosának mentességeit vették figyelembe.⁹⁴ Ez derül ki abból a levélből, amelyben Thököly Imre kérte a városi tanácsot, hogy Tornay Andrásné házának terhein könnyítsen. A Tornaynéhoz beszállásolandó katonaság létszámának meghatározásakor ugyanis a szállásosztók figyelembe vették, hogy a ház tulajdonosa megvásárolta a szomszéd házat is, és a két házat összekötötték. Ehhez mérten osztottak be az immáron kétszer akkora Tornay-házba több katonát.⁹⁵

A háztulajdonosokra rótt költségek meghatározása szintén igen nehéz, mivel csak közvetett adataink vannak arra, hogy milyen szolgáltatással (*Serviz*) tartoznak a városi

⁸⁹ AMK Schw. Nr. 12693. 1707. szeptember 28. Vö. a tisztek ellátásának nagyságáról: *Pröve* 1995. 201–202. o.

⁹⁰ *Németh* 2004/I. 302. o.; *Németh* 1997.

⁹¹ AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13. A katonák garázdálkodására jó példa a Radics András ezredében szolgáló Keminger Ignác hadnagy által elkövetett büntetés. A hadnagy 10 hajdújával Holub János kassai házára tört, akinek beteg feleségét és gyermekeit verte és ütötte. Miután Holub elmenekült otthonról, a hajdúkkal utolérte őt, és agyba főbe verte. Állítólag azt mondta miközben verte őket: „Én is úgy bánok veletek mint a magyarok a schelmák bántak feleséggel és gyermekemmel.” Más szálláson az ágyat, párnát stb. minden különösebb ok nélkül összevagdalta. AMK H II. 1706., AMK Schw. Nr. 12506. 1706. április 9.

⁹² ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedi fol. 22–23. 1676. január 14.

⁹³ AMK Schw. Nr. 12183. Kassa, 1704. augusztus 24.

⁹⁴ *Pröve* 1995. 197. o.

⁹⁵ AMK Schw. No. 9868. Szerencs, 1684. május 25.

házak tulajdonosai. A már idézett, 1676-ban kötött megállapodás szerint a városban állomásozó katonaságnak járt a szállás mellé egyéb ellátás is, de Strasoldo véleménye szerint ekkor a polgárság már annyira ki volt használva, hogy a kassai kamarai adminisztrációval kellett megtárgyalni, hogyan kompenzálják a szállásadók kiadásait.⁹⁶ Ahogy arról már szó volt, a kassaiak által 1705-ben Rákóczinak benyújtott panaszok szerint a helyőrség számára a lakosoknak a szálláson kívül ágyat, ágyneműt, fát, sót, gyertyát és ételmet, valamint konyhai eszközöket kellett adniuk. A kassai tanács javaslata szerint 1705-ben ennek ellensúlyozásaként 60 dénárt kívántak havonta és fejenként elszámoltatni az adóba. A város által benyújtott kérelem szerint ez korábban a német helyőrség idején is így volt, és ezért talán nem alaptalan feltételezés, hogy a kassai kamarai adminisztrációval 1676-ban kötött megállapodás végül egy ilyen kompromisszummal végződött.⁹⁷ A két megállapodás egyben azt is sugallja, hogy a kassaiak ilyen szolgáltatással korábban nem tartoztak a beszállásolt királyi helyőrségnek, amit alátámaszt az is, hogy a városokra nehezedett adórendszer is teljesen más alapelveken nyugodott, annak mértékét nem a környéken vagy a városban állomásozó katonaság létszáma határozta meg. A Rákóczihoz benyújtott kérelem kapcsán arra is fény derül, hogy 1670 előtt a katonaságnak a szálláson kívül minden bizonnyal csupán a megfelelő mennyiségű gyertya járt, a házigazdának más felszerelést vagy ételmet nem kellett biztosítani számukra.⁹⁸ A gyertyák ára sem lehetett kevés, mivel a város feljegyzése szerint évente mintegy 500 forintot költöttek csak gyertyára.⁹⁹ Az 1705-ben létrejött megállapodás azonban nem léphetett életbe teljes mértékben, mivel a következő években arról értesülhetünk a forrásokból, hogy a katonaság nem akarja az elszámolható szervizhez tartani magát. Miután 1706-ban a kassai tanács már arról akar megállapodni Berthóty Ferencsel és Radics Andrással, hogy 30 dénárral számítsák be az adóba a katonák által követelt ételmet, ezért arra következtethetünk, hogy az egy évvel korábban létrehozott megállapodás nem teljesült.¹⁰⁰

Mentesítések és mentességek: privilégizált csoportok a városon belül

Egy ugyancsak a beszállásolással kapcsolatos probléma, a beszállásolás alóli mentességek kérdése szintén elég sűrűn fordult elő a városi és kamarai iratok között. Ez nem csupán a városi polgárok egymás közötti helyzetét tette feszültségekkel terhessé, de a városokban élő, más jogokkal rendelkező társadalmi-rendi-foglalkozási csoportok és a város közötti, egyébként sem felhőtlen kapcsolatokat is. Az első ilyen kiváltságolt csoport, amely állandó mentességet élvezett a beszállásolás költséges és igen bosszantó terhei alól, az a város vezetése volt. Általános európai gyakorlat, hogy a városok legfelső vezetése, vagyis a polgármester/bíró, a városkapitány, a kamarás, valamint a teljes belső tanács tagjai mentesültek a katonákat elszállásolása alól.¹⁰¹ A magyarországi városokban is

⁹⁶ ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

⁹⁷ AMK Schw. Nr. 12 332. 1705. október 12.

⁹⁸ AMK Schw. Nr. 12 355. Kassa, 1705. február 13., Schw. Nr. 12 627. 1707. augusztus 11. Vö. *Pröve* 1996. 198–203. o.

⁹⁹ AMK Schw. Nr. 12 614. 1707. január 27.

¹⁰⁰ AMK Schw. Nr. 12 506. 1706. április 9.

¹⁰¹ *Pröve* 1995.

hasonló helyzettel szembesülhetünk, mivel a beszállásolás nem érintette azokat az ingatlanokat, amelyek a városvezető elit tagjainak tulajdonában voltak. A mentességet az elit tagjai igyekeztek minél több olyan házra kiterjeszteni, amely valamilyen okból az érdekövezetükbe került, és ez nem csupán Kassára, hanem az összes városra jellemző volt.¹⁰² Nagyszombat esetében van arra információ, hogy a belső tanács mellett a választott község, vagyis ebben az esetben a külső tanács tagjai is mentességet kívántak szerezni a bekvártélyozás alól, amit azonban a belső és külső tanács közös ülésén nem tudtak eldönteni, feltehetően azért, mert a beszállásolt katonaság száma miatt nem nyílt lehetőség arra, hogy még több ház mentesüljön e teher alól.¹⁰³ A XVIII. század elején ez a helyzet továbbra sem változott, mivel – jóllehet a háborús helyzet már megszűnt, de – a katonaság ellátásának rendszere és az ehhez kapcsolódó adózás ugyanaz maradt. A XVIII. század első negyedében a Magyar Udvari Kancellária határozta meg a városi házak utáni mentesség mértékét. Ezek szerint Sopron városának vezetői közül a polgármesteren, a bírón, a belső tanács tagjain, valamint a magyar jegyzőn kívül mindenki köteles adót fizetni, illetve a beszállásolásban részt venni. A mentesített tisztviselők azonban – miután tisztük után fizetést is húztak – csak azon házukra kaptak mentességet, amelyben laktak, minden egyéb ingatlanuk után a többi polgárhoz hasonló terheket kellett viselniük.¹⁰⁴ A beszállásolás alól azonban sükséghelyzetben még a város legfelsőbb vezetése sem mentesülhetett, hanem ha a városba túl nagy létszámú katonaság szorult be, akkor minden házba osztottak katonákat.¹⁰⁵

A kora újkori városfejlődés legmeghatározóbb jellegzetessége volt, hogy az addig viszonylag zárt társadalmi és rendi viszonyok között élő városi lakosság kénytelen volt olyan elemeket is magába foglalni, amelyek a városi polgárságtól és lakosságtól eltérően a rendi társadalomban teljesen más helyet foglaltak el. Ez a szituáció részben annak a folyamatnak volt a következménye, amely az államok megerősödésével, a központi kormányzat kialakulásával és hatókörének kiszélesedésével járt. Ez a tényező nem csupán a Magyar Királyságra, de Európa egészére jellemző, sőt, Európa más régióiban ez a jellegzetesség még erősebben volt jelen.¹⁰⁶ A Magyar Királyság városaiban is azt érezhetjük, hogy a városban élők között mind nagyobb számban jelentek meg a nemesség, bizonyos esetekben az egyház kiváltságolt, speciális csoportjának tagjai.¹⁰⁷ A központosított irányítású állam kialakulásával éppen a városok szerepe nőtt meg, hiszen a városok a települések között olyan központi szerepet játszottak, amely alapján (az adott város jelentősége és nagysága szerint) kisebb-nagyobb mértékben magukhoz vonzották az áruk, mesterségek és ismeretek nagy részét, és így vonzáskörzeteiken belül a legfontosabb központokká váltak.¹⁰⁸ Az államigazgatás, a tudomány, az oktatás és a gazdaság

¹⁰² MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. január 10. Kassa, 1671. január 10., 1673. január 14. Kassa, 1673. január 14.

¹⁰³ ŠtBr, MMTTr Magistrátne protokoly II/9. fol. 65–66. 1689. március 30.

¹⁰⁴ GyMSML, SL SVL Lad. XI. et L Fasc. 2. No. 84. Bécs, 1715. december 23., Lad. III. Fasc. 1. No. 43. 1720 körül

¹⁰⁵ AMK Schw. Nr. 12693. 1707. szeptember 28.

¹⁰⁶ *Friedrichs* 1995.; *Friedrichs* 2000.

¹⁰⁷ *Németh* 2004/1. 448–478. o.

¹⁰⁸ *Braudel* 1985. 528–533. o.

legfontosabb központjai éppen ezért a városok voltak. Ha elfogadjuk kiindulási pontként ezt a tényezőt, akkor a városok megnyílását, más rendi csoportok beáramlását természetes jelenségnek tekinthetjük. Olyan jelenségnek, amely az események visszahatásaként csak fokozta a városok fejlődését, és egyben a városok központi funkcióit gyarapította. A folyamat természetes következménye, hogy a nemesség, valamint a hivatalok beköltözésével az általában a nemesség közül kikerülő hivatalnoki gárda mind nagyobb számban jelent meg a városokban, szerzett ingatlant. Rendi-jogi helyzetük nem csupán a beszállásolás területén jelentett állandó problémát.

A városi nemesség beköltözését engedélyező és azt szabályozó törvencikk (1563. évi 62. tc.) részben megóvta a városi privilégiumokat, de egyben a török elől menekülő és a városban menedéket lelő nemesség jogos igényeit is kielégítette. A törvény megengedte a házaikból elűzött nemeseknek, hogy a városokban házat vegyenek maguknak, de csak azzal a feltétellel, ha a városoknak fizetendő terhekben a polgársághoz hasonlóan vesznek részt.¹⁰⁹ Ez a kompromisszum (mint a kompromisszumok általában) egyik felet sem elégítette ki teljes mértékben; a városok egyre-másra hozták a nemesség beköltözését akadályozó rendelkezéseket, a nemesek pedig mindinkább vonakodtak a közterhekben szerepet vállalni. A közterhek viselése, illetve elutasítása mellett a nemesség házvásárlása jelentős problémákat okozott a városoknak, hiszen így ezek a házak ugyan elméletileg a városok fennhatósága alá tartoztak, de a valóságban e házak lassan gyakorlatilag egyre inkább kikerültek a városok háramlási joga alól.¹¹⁰ A nemesi házak jogi helyzetével a régió szabad királyi városainak érdekképviselését általában hatékonyan ellátó felső-magyarországi városszövetség a XVII. század első harmadától mind gyakrabban volt kénytelen foglalkozni. A városi tanácsok pedig nem egy esetben felsőbb hatóságként egészen a Magyar vagy a Szepesi Kamara elé vitték el e tárgyban keletkezett és jellegénél fogva nehezen eldönthető pereiket. A városi tanácsok minden eszközt felhasználva igyekeztek küzdeni az ellen, hogy városi házak kikerüljenek a fennhatóságuk alól, valamint – ha erre lehetőség volt – megpróbálták visszaszerezni a korábban nemesi kézre kerülteket. Ennek részben az volt az oka, hogy ebben az esetben a városok háramlási joga alól a szükségesnél több városi ház esett ki, ami jelentős bevételektől fosztotta meg a városokat abban a korszakban, amikor pénzügyi helyzetük a korábbiaknál sokkal rosszabbá vált. Másrészt e házak után nemes tulajdonosaik mind nehezebben adóztak, a rendi különbözőség mind jobban kihasználhatóbbá vált azért, hogy a városnak járó adókat és más rájuk nehezedő szolgáltatást, mint a beszállásolást megtagadhassák. A városokra nehezedő adó- és katonai terhek miatt ez a kiesés is nagy tehernek bizonyult.¹¹¹

Éppen emiatt a városok nem is nyugodtak bele, hogy a nemesség esetenként a beszállásolások alól kihúzza magát, bár a városi tanácsok helyzete nem volt könnyű. A XVII. század második fele ugyanis éppen az a korszak volt, amikor a városi nemesi ingatlanok utáni adózási készség – részben a korszak országgyűléseinek határozatai, részben adófizetési képességük megcsappanása miatt – nagyon lecsökkent. Ennek okai között

¹⁰⁹ Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1899. 1563:62.

¹¹⁰ Vö. Hans Raber, Hans Rueber főkapitány pincemesterének ügyét. AMK H II. Kassa, 1582. május 17., illetve a Szepesi Kamara felterjesztését: MOL E 249 (Ben. man.) 1578. No. 153. Bécs, 1578. július 10.

¹¹¹ AMK H I. 11453/41. Bártfa, 1699. június 12., H III/2. pur. 22. fol. 51. 1650. április 1., fol. 117. 1651. február 3., H III/2. pur. 25. fol. 116. 1664. december 14. Vö. *Németh* 2002.

a felkelések és az oszmánok elleni háború miatt az országra nehezedő hadi terheket, az új kormányzási rendszer okozta nehézségeket, valamint a magyarországi termékek egyre nehezebbé váló értékesítési lehetőségeit említhetjük, amelyek a nemesség birtokaiból befolyó jövedelmeket is csökkentették. Ez tapasztalható a kassai tanácsülési jegyzőkönyvek bejegyzéseiben, de a nagyszombati adóhátralékokat rögzítő számadások is erről tanúskodnak. Utóbbi városban a nemesi házak után a XVII. század közepéig még remélhettek befizetéseket, a század közepétől kezdve azonban a nagyszombati nemesség szinte egyáltalán nem fizettek adót, és a város, saját lakosaihoz hasonlóan, tőlük sem tudta beszélni az adóhátralékokat. (Egyetlen olyan intézmény volt, amelyik nem elsősorban a megnehezedett fizetési képesség miatt nem volt hajlandó fizetni, hanem – a számadáskönyvek bejegyzései szerint – kategorikusan megtagadta az adók kifizetését. Ez a városban lévő püspöki és más egyházi intézmények voltak, amelyek után a teljes XVII. században nem sikerült adót behajtania a városi tanácsnak.¹¹²) Más városok levéltárában található egyéb források is igazolják, hogy a nemesség adóztatását még ebben a korszakban sem veszítették el a városok. Az 1670-es és 1700-as évek között számos olyan dokumentummal rendelkezünk, amelyből világosan kiderül, hogy a felsőmagyarországi városokban lakó városi nemesség elismerte, hogy a városoknak adót kell fizetnie. Az 1690-es években e tárgyban kelt levelek nagyobb része a térségben állandóan ott állomásozó császári német csapatokra, valamint a kuruc felkelések pusztításaira és sarcaira hivatkozva kérte a szenátus türelmét. Éppen így tett özvegy Mladosevith Horváth Györgyné, aki 1691-ben szegénységére hivatkozva kérte, hogy a kassai háza után járó adót később fizethesse meg.¹¹³

A kassai tanács a Strasoldóval kötött megállapodásba éppen ezért vette be, hogy a nem exemptált, városi házzal rendelkező nemességhez éppen úgy kvártélyozzanak katonákat, mint a többi polgárhoz.¹¹⁴ A városi nemesség – vagyis akik polgárjoggal nem rendelkeztek, de a városban házat bírtak – általában elismerte a városi házára vonatkozó terheket, vele együtt a katonaság beszállását is. Erre egyébként többszöri uralkodói parancslevelek kötelezték őket. Többek között I. Lipót 1695-ben az alábbi határozat alapján szólította fel a városi nemesseket adóhátralékaik kifizetésére: „juxta commune juris axioma, qui sentit commodum, idem incommodum quoque sentire.” Az uralkodó ezért arra utasította a városi nemességet, hogy azok kötelesek minden közös teherben részt venni, ami a városra és városi házakon keresztül rájuk hárul.¹¹⁵ A nemesség mindössze a terhelés mértékével nem értettek egyet. A városok ellen benyújtott panaszok és kérelmek nagy többsége ugyanis minden esetben azt nehezményezte, hogy a városiak a nemességet túlterhelik, nemesi házakba a polgárokénál nagyobb mértékben szállásolnak be katonákat. Ezzel kapcsolatban 1700 tavaszán a kamarai adminisztráció külön bizottságot rendelt ki, hogy a városok és a kassai nemesség közötti nézeteltéréseket orvosolja.¹¹⁶ A városi tanács mindenestre nagyon ügyelt arra, hogy a jó kapcsolatokkal rendel-

¹¹² ŠtBr, MMTr, Daňe a poplatky IIIb/71., IIIId/598–600. Vö. *Németh* 2008.

¹¹³ AMK H I. 10462/4. Putnok, 1691. március 26., illetve vö. 11586/20.

¹¹⁴ ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

¹¹⁵ AMK Schw. No. 11 501/34. Bécs, 1695. február 4.

¹¹⁶ AMK Schw. No. 11 459. Kassa, 1700. április 2., 11 460. Kassa, 1700. április 15.

kező városi nemesség házait valamilyen mértékben respektálja. Bónis Zsigmond két háza ügyében éppen Erdődy György tárnokmester írt levelet a kassai tanácsnak, aminek az lett az eredménye, hogy Bónis két kassai háza közül az egyiket mentesítették a beszállásolás alól, és a betelepített markotányost átköltöztették. Bónis – mint az Erdődy leveléből kiderül – nem a teljes mentesség miatt panaszkodott a tárnokmesternek, hiszen az egyik házban már 13 éve laktak tisztak, míg a markotányos hét éve foglalta le a ház egy részét. Bónis azért fordult ilyen nagy hatalmú támogatóhoz, mert a házakra kivetett adó volt már számára is nagyon sok, és a kvártéllyal együtt igencsak megterhelte a nemes pénztárcáját.¹¹⁷

Homonnai-Drugeth Zsigmondné két, Kassán iskolába járó fia által használt városi háza ügyében pedig 1709-ben nem kisebb személyiség járt közben, mint Bercsényi Miklós. A kuruc állam második emberének tekinthető nagyúr kérését nem lehetett félresöpörni, és a városi tanács arra hivatkozva szabadkozott a nemesi házakba beszállásolt nagyszámú katona miatt, hogy abban az évben kiemelkedően sok katonát kellett ellátniuk.¹¹⁸ Olasz Ferenc kassai házába a szállásosztók 12 hajdút helyeztek el, akik miatt éppen Keczer Sándor főhadbiztos írt a kassaiaknak, figyelmeztetve őket a veszélyre, miszerint Olasz a fejedelem haditanácsának fő secretariususa, így „akkor adhatja meg ő kegyelme a kölcsönt, amikor akarja”.¹¹⁹ Nagyszombat esetében Balassa Sándor kérte a városi tanácsot saját háza terheinek könnyítése végett. Bencsik Miklós pedig régi szolgálataira hivatkozva írta méltatlankodva a nagyszombatiaknak, hogy „kegyelmetek éppen vendégfogadót csinált puszta házomból”, jóllehet eddig is nagyon sok német katona volt elszállásolva. Majd elég egyértelműen megfenyegetve a várost, tette fel a kérést: „Legalább azon kirem kegyelmeteket, ne nehezteljen tudtomra adni, miért büntet igen kegyelmetek, hogy tudhassam én is kegyelmetek jóakarattját meg szolgálnom.”¹²⁰

Felsőbb szinten az állami igazgatás központi és helyi szerveinek székhelyei töltöttek be – Bécshez természetesen nem mérhető szinten – rezidenciajellegű funkciókat. A kora újkor nemcsak Nyugat-Európában, de Magyarországon is a bürokratizálódás, a modern hivatalok kialakulásának és meghatározóvá válásának korszaka volt. A bécsi udvar által bevezetett közigazgatási reformok gyökeresen átalakították a maradék ország igazgatását. Olyan, a rendektől csupán a hivatalvezető személyében befolyásolt korszerű hivatalok alakultak ki ekkor, amelyekben „profi” hivatalnokok, és nem csupán a hivatali cím után járó, szinte javadalom jellegű juttatásokat húzó birtokos nemesek dolgoztak.¹²¹ Ezeket a hivatalnokokat azonban szinte el sem lehetne képzelni a városi környezet, a városi kultúra köre nélkül. A városi szféra szorosan kötődött hozzájuk, és azok a városok, amelyekben egy-egy központi hivatal létesült, sokat nyertek ottlétükkel. A hivatalnokok a városi kereskedők számára kifinomult ízléssel és igényekkel rendelkező vásárló kört jelentettek, de egyben új karriermintákat is nyújtottak a polgárság értelmiségi rétegé-

¹¹⁷ AMK Schw. No. 11 437. Pozsony, 1699. július 12.

¹¹⁸ AMK Schw. Nr. 12 859. Ungvár, 1709. március 18., Schw. Nr. 12862. Jolsva, 1709. augusztus 29., H III/2. mac. 105. fol. 16. 1709. április 18.

¹¹⁹ AMK Schw. Nr. 12 417. Eperjes, 1705. február 17.

¹²⁰ MMTTr, Missiles, 1683. február 10., ill. uo. semptei tábor, 1684. június 9.

¹²¹ *Ember* 1946.

nek.¹²² Annak ellenére, hogy a hivatalnokréteg és a polgárság társadalmi szemléletmód és életstílus tekintetében meglehetősen közel állt egymáshoz, a városi szenátus és a kamara közötti összetűzések – ha nem is oly nagymértékben, mint ahogy a katonaságnál vagy a nemességnél – időnként előfordultak. Ennek okai a hivatalok működéséhez elengedhetetlenül szükséges házak voltak, valamint a személyzetnek tulajdonított különleges jogi státus. Érdekes, hogy ugyan a kamarák és a nagyobb bíróságok esetében az alkalmazottak döntő többsége maga is nemesi származású volt,¹²³ a mentességek tekintetében nem erre, hanem a kamarai alkalmazás tényére hivatkoztak minden esetben. Ennek oka feltehetően az volt, hogy – mint azt láthattuk – a városi nemességet uralkodói parancslevelek kötelezték a városi házzal járó terhek megfizetésére.¹²⁴

A kamara terjeszkedése, a városi házak egymás utáni megvásárlása azt okozta, hogy egyre-másra kerültek ki házak a városi tanács fennhatósága alól, adójukkal immáron nem a város rendelkezett. A kassai háztulajdonosok 1677. évi összeírásában nem találunk olyan negyedtet, ahol ne feküdt volna a főkapitányság vagy a kamara hatáskörébe tartozó telek és ház.¹²⁵ A korszak végeztével (1701-ben) készített összeírásban pedig immáron 54 ház volt főkapitányi vagy kamarai kézben.¹²⁶ Ezzel egy időben, a „vitézlő rend” törekvéseihez hasonlóan, a kamara alkalmazottai is mind gyakrabban tagadták meg városi birtokaik után az adófizetést, amelyet a Habsburg uralkodók kiváltságlevelei csak tovább erősítettek. A városszövetség ugyan tiltakozott az ellen, hogy a városi házakat (és egyben polgáraikat) a városi önkormányzat megkérdezése nélkül vonták ki ellenőrzésük alól, de a XVII. század második felére tiltakozásuk hatástalannak bizonyult. A városszövetség követeinek jelentése szerint az általános vélekedés az volt, hogy „eö Fölsege egész Várostis eö nagyságának ajandékon adhatta, nem csak illy formán egj házát, szabad eö Fölsege vele”.¹²⁷ Ezek a jelenségek nem csak Kassán, hanem a többi magyarországi városban, ahol kamarai alkalmazottak működtek, megjelentek. Pozsony városa 1618-ban szintén arról panaszkodott, hogy a Magyar Kamara hivatalnokai olyan nemesi jogokkal éltek, amelyek mélyen sértették a város jogait. A pozsonyiak szerint az utóbbi hat-nyolc évben terjedt el az a szokás, hogy a kamarai alkalmazottak semmilyen adót nem fizetnek, de oly módon mérnek ki bort, mint a többi polgár.¹²⁸

A beszállásolással kapcsolatban hasonló problémákat és hasonló megoldásokat felfigyelhetünk meg. A kamarai alkalmazottak tekintetében ugyanis az uralkodó jóval inkább védelemben részesítette ezeket a háztartásokat, mint a városi nemesek esetében. A Ma-

¹²² A német területekre lásd: *Ennen* 1992. 189–198. o.; *Stürmer* 1992.; *Wolg* 1992.; *Andermann* 1995. A csehországi Jičín XVII. századi fejlődésének egyik fontos összetevője volt, hogy Albrecht von Wallenstein itt rendezte be rezidenciáját, birtokainak kormányzását pedig az itt élő hivatalnokokra bízta. *Janáček* 1991. Vö. még Csehországra: *Čechura* 1991. A Magyar Királyságra: *Németh* 2004/1. 473–478. o.

¹²³ A kamarák személyzetéről lásd: *Gecsényi – Gusarova* 2003.; *Gecsényi* 2003b.

¹²⁴ *Németh* 2002.; *Németh* 2004/1. 440. o.

¹²⁵ *Wick* 1941. 135–141. o.

¹²⁶ AMK H II. 1701. Vö. MOL E 249 (Ben. man.) 1687. január No. 2. Bécs, 1687. január 13. Az Udvari Kamara leirata a Szepesi Kamarához, melyben meghagyja, hogy adjon jelentést arról, hogy Kassán mely házak mentesek a porció alól.

¹²⁷ AMK H I. 11586/16. Eperjes, 1700. július 8.

¹²⁸ ÖStA, HKA HFU RN 117. 1618. szeptember fol. 51–58.

gyar Kamara már 1671-ben azzal a kéréssel fordult az Udvari Kamarához, hogy az uralkodónál érje el, hogy a kamarai alkalmazottak mentesek maradjanak minden beszállásolás alól.¹²⁹ A mentességet sikerült is elérniük, mégpedig a Magyar és a Szepesi Kamara számára egyaránt, mivel két évvel később már arról értesülünk, hogy a Szepesi Kamara minden egyes alkalmazottjának exemptálását sikerült elérni és azt megőrizni.¹³⁰ Ezt a privilégiumot erősítették meg 1687-ben. Amint Thököly seregei kimentek a városból, I. Lipót nyomban elküldte a városi tanácsnak a kamarai alkalmazottak oltalomlevelét.¹³¹ A kassai tanács azonnal igyekezett a kamarai alkalmazottak mentessége ellen fellépni, hiszen hogy ha minél kevesebb házat lehetett a kvártély céljaira felhasználni, annál több katonát kellett az egyes nem mentes házakba zsúfolni. A városi tanács elsősorban olyan fensőbbiségekre hivatkozva próbált eredményeket elérni, akik ellen a kamara helyi szerve sem tudott volna ebben az időszakban mit tenni. A tanács 1673 végén arra hívta fel a kamarai alkalmazottak és a kamarai adminisztráció figyelmét, hogy a tulajdonukban lévő 19 ház közül a Haditanács mindössze 5–6 mentességét engedélyezte. A kamara jelentéséből azonban tudjuk, hogy maga a város is meglehetősen sok háztulajdonosnak tett szívesvéget, amikor felvette az exemptáltak közé. Az eperjesi tanács pedig egyenesen megtagadta azt, hogy a kamara tulajdonában lévő házak mentességet szerezzenek a beszállásolás alól.¹³² A század végén hasonló problémák miatt a kassai tanács a szintén nagy létszámú kamarai hivatalnok lakossal rendelkező Pozsonnyal együtt próbált meg ebben az ügyben előrelépni. A pozsonyi tanács a kassaival egyeztve a helyi kamarai szerveknél, valamint a közeli Bécsben tett lépéseket abba az irányba, hogy minél kevesebb kamarai ház kapjon mentességet, míg a kassaiak szintén helyben a kamarai adminisztrációnál igyekeztek engedményeket elérni.¹³³ Forrásaink arra mutatnak, hogy a közbenjárás általában eredménytelen maradt, és a kamarai házak és alkalmazottak többnyire sikeresen védték meg az uralkodótól szerzett jogaikat.¹³⁴

A beszállásolás terheinek következményei

Nem csupán a beszállásolás, hanem a XVII. század utolsó harmadától érvényesülő új katonai ellátási- vagy adórendszer egésze volt az, amely a városok – forrásokban egyébként szemmel látható – visszaesését, a fizetőképesség lecsökkenését, és egyáltalán a városok szinte romos, elhagyott állapotát okozta. Önmagában a beszállásolás nem minden esetben jelenthetett volna visszaesést, hiszen a beszállásolt katonaság jelentős vásárlópiacot jelentett/jelenthetett volna a városi lakosság számára.¹³⁵ A kérdés valóban az, hogy ha ez így van, miért annyira egyöntetűek a források a tekintetben, hogy a beszállásolt ka-

¹²⁹ ÖStA, HKA HFU RN 233 1671. május fol. 40. Pozsony, 1671. április 30.

¹³⁰ MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1673. január 14. Kassa, 1673. január 14.

¹³¹ AMK Schw. No. 10 024. Bécs, 1687. január 13.

¹³² MOL E 254 (Repr., inst.) 1673. december No. 7. Kassa, 1673. december 10., MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. január 10. Kassa, 1671. január 10., 1673. január 14. Kassa, 1673. január 14.

¹³³ AMK H I. 11453/33. Pozsony, 1699. július 19., Schw. No. 11 575. 1700. január 14.

¹³⁴ Csak egy példaként: AMK Schw. No. 10 655. Eperjes, 1693. július 26.

¹³⁵ Németh 2000.

tonaságot okolták minden keservükért. A válasz akár egyértelmű is lehetne: a városok vezetése a helyi viszonyokat eltúlozva mutatta be kérvényeiben és panaszaiiban, melyeket a felsőbb hatóságokhoz nyújtottak be. A dolog azonban nem ilyen egyszerű, mivel a városok panaszait éppen a városokba kiküldött kamarai biztosok jelentései támasztják alá, akiknek elsődleges feladatuk volt az, hogy a városi tanácsokat nagyobb adózásra készítsék. Hogy is nézett ki a XVII–XVIII. század fordulóján a magyarországi királyi városhálózat?

A felső-magyarországi városok esetében a fenti elemzés során már bemutattuk, hogy milyen problémákkal küszködtek, ezért most csak egy példával érzékeltetjük a városok állapotát. 1691-ben a felső-magyarországi kamarai adminisztráció jelentése szerint az abban az országrészen található városok igen elszegényedett és szinte romos állapotban voltak. Kassa a városban beszállásolt nagy létszámú helyőrség és a portiók által is a végletekig sanyargatott város. Eperjesen a város falainak rendbehozatalát mindenekelőtt fontosnak tartották, és a város által teljesített 1600 portiónak az adóhátralékba történő beszámítását javasolták. Bárta szinte összes birtokát elzálogosította, és annyira eladósodott, hogy adósságait csak 15 éven belül tudja csak kifizetni. Kiszzeben városa szinte kihaltnak tetszett. Lőcse és Késmárk a kirótt összeg egy részét csak olyan áron tudta kifizetni, hogy birtokainak egy részét el kellett zálogosítani. Összességében a biztosok arra hívták fel a figyelmet, hogy a régi, magasabb adóösszeget ugyan könnyebben ki tudták fizetni, de akkor sem ilyen nagy és állandó haditerhekkel nem terhelték őket, sem annyi vecturával, sem pedig portióval mint most.¹³⁶

Az alsó-magyarországi városokba pontos utasítással érkező és a városok állapotát meghatározott pontok alapján felülvizsgáló kamarai biztosok egyöntetűen a városokban állomásozó katonaság visszaéléseiről számoltak be. Egybehangzó véleményük szerint a katonaság jelenléte a városokat visszafordíthatatlanul pusztulásba sodorta. A városok többsége erején felül adózott. A kisebb városok, amelyeknek addig az országgyűlésen megállapított adója nem érte el a 4000–5000 forintot, most 6000–8000 forint portiót teljesített, és átlagosan mintegy 50–60 főnyi katonaságot volt kénytelen befogadni falai közé, akiket el kellett látniuk, szállást kellett biztosítaniuk, valamint a lakhatással kapcsolatban mindenről (fűtés, világítás bútor, ágynemű stb.) gondoskodniuk kellett. Szokolca esetében 1696-ban ez az összeg a Brandenburg-ezred erőszakos fellépése következtében tízezer forint fölé is emelkedett. Ruszt, Kőszeg esetében ugyanez az összeg majdnem elérte a kilencezret. A szabad királyi városi rangot éppen hogy elért kicsiny Ruszton annyi katonát szállásoltak be a városba, hogy majd minden házba jutott. Trencsénben ugyanekkor 350 (!) katona volt elszállásolva, akiket nagyjából a polgárságnak kellett ellátni. A városra kirótt létszám még a biztos szerint is túlzott volt, és a katonaság számának lecsökkentését javasolta.¹³⁷ Kismarton esetében a biztosok 1692-től kezdve szinte minden évben mind inkább sokasodó katonai terhekről és ezzel együtt növekvő létbizonytalanságról, a városi lakosság elszegényedéséről számoltak be. Portióra a város 1683 és 1692 összesen közel 35 ezer forintot fizetett ki. Ez a teher oly szegénnyé tette a polgáro-

¹³⁶ MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1691. augusztus 10.

¹³⁷ MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) pag. 107. (Modor), 313., 323–324. (Szokolca), 180., 389–390., 537–538. (Ruszt), 195., 338–340. (Kőszeg), 213–215., 354., 478. (Szentgyörgy), 362–363. (Trencsén)

kat, hogy csupán néhányan bírtak elegendő házi eszközzel, sőt, sok polgár – ahogy azt a bíró és a tanács elmesélte neki – kénytelen volt eladni saját étkészleteit, és alig vannak olyanok, akiknek elegendő tőkájük lenne. A következő években a hadsereg ellátására fordítandó összegek ehhez képest is nőttek, mivel a portió nagysága megduplázódott (általában 120 porció volt), de néha még a háromszorosára is megnőtt. A város ekkor teljesítendő adóterhe átlagosan meghaladta a tízezer forintot is, ami a korábbi taxák összegeihez képest hatalmas ugrást jelentett.¹³⁸ A kisebb városok polgárainak fizetőképességének megromlását jól mutatja, hogy a mintegy 400 házból álló Breznóbánya városának a hátralékban lévő polgárok 14 964 forinttal tartoztak.¹³⁹

A nagyobb városok esetében ezek a terhek hatványozódtak. Pozsony városának a bemutatott elszámolások szerint az 1683–1695 közötti időszakban összesen 245 034 forint portiót, valamint 65 220 forint értékű külön katonai adót kellett kifizetnie. A város vezetése ezért a lakosságra jutó adókat addig sosem tapasztalt mértékben növelte meg. A céhes mesterek panaszai szerint a katonaság ellátására havonta 4–5 forintot fizettek, és így éjjel-nappal dolgozniuk kellett ahhoz, hogy a kirótt adót teljesíteni tudják. A város polgárai és adóköteles nemesei azonban nagy hátralékokat halmoztak fel, a biztos szerint ugyanis mintegy 20 000 forint ki nem fizetett adóval tartoztak a városnak.¹⁴⁰ Sopron katonai terhei még Pozsonyét is jóval felülmúlták, és a város által évente kifizetendő összeg óriásinak tekinthető. A század utolsó éveiben a városra 22 000 és 27 000 forint közötti összegű hadikiadást róttak ki. A várost felülvizsgáló biztos véleménye szerint a város képtelen emiatt kifizetni felhalmozott adósságait, sőt, azok nagysága folyamatosan csak nőtt, hiszen a hadiadóból ki nem fizetett összegeket is csak további adósságok felvételével volt képes a város törleszteni. A terhek nagyságát jelzi, hogy ameddig Kismartonban mintegy félszáz katona elszállásolását kellett elviselni, addig Sopronban több mint 200 katonát, valamint Fux tábornok teljes stábját el kellett látniuk. A város számára a főtisztek ellátása még a közkatonáénál is nagyobb teher volt, hiszen Kassa esetében láthattuk, hogy 3 főtiszt ellátása nagyjából 10–12 közlegényének felelt meg.¹⁴¹ A többi városban hasonló helyzettel szembesültek a kamara küldöttei. E városok adóterhei jóval meghaladták az évi 10 000–15 000 forintot. Besztercebánya esetében még a beszállásoltaknak juttatandó fűtés és világítás költségei is óriási terhet jelentettek.¹⁴²

A biztosok jelentéseit Nagyszombat város számadáskönyvei is alátámasztják. Nagyszombat polgárai a XVII. század első harmadában a befizetés második évében adójuk 70%-ával tartoztak a városnak, melynek arányát az első négy évben 25 százalékra csökkentették, majd a be nem hajtott adók aránya 20 százaléknál állandósult. Ez az arány sem mutat túl jó értékeket, de az 1660. és 1676. évi hátralékok befizetésének ütemével összehasonlítva kiderül, hogy nem ez az időszak volt a mélypont a város adófizetési moráljának tekintetében. E két utóbbi kimutatás szerint ugyanis az első évben mindössze a hát-

¹³⁸ MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) pag. 38–39., 69–70., 266., 398., 486.

¹³⁹ Uo. pag. 143., 422–423., 510–512.

¹⁴⁰ Uo. pag. 259., 564.

¹⁴¹ MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) pag. 237–239., 101., 248–250., 279., 419., 495–496., A 20 (Litt. cam. Hung.) 1702. Nr. 28.

¹⁴² MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) pag. 313. (Besztercebánya), 156–157., 438., 551. (Selmecbánya)

ralékok egytizedét vagy még annyit sem tudtak behajtani, és nyolc év elteltével sem sikerült ezt az arányt a fennmaradt összeg fele alá csökkenteni. Az eltérés különösen akkor feltűnő, ha a hátralékok visszafizetésének első négy évét vizsgáljuk. A két korszak trendjeit vizsgálva az 1636. évi törlesztések üteme jóval meredekebb, mint az 1660. és 1676. évié. A XVII–XVIII. század fordulójának nehézségei is jól megmutatkoznak Nagyszombat adóelszámolásaiiban. Jóllehet az 1695-től kezdődő időszakot eleinte a szokatlanul magas adóterhek jellemezték, ám 1711-re ezek a terhek a korábban megszokott mértékre (4000 fl. körül) csökkentek, ennek ellenére az adóhátralékok aránya szokatlanul magasra szökött, volt olyan év, amikor a 90 százalékot is meghaladta, átlaga pedig több mint 40 százalék volt. Az adatokból kiszámolt trend szerint a város átlagos eladósodása e szűk két évtized alatt 25 százalékról 60 százalék felé nőtt.¹⁴³

A kuruc függetlenségi háborút követő jelentések egyértelműen a szabad királyi városok pusztulásának és gazdasági visszaesésének képét mutatják. A felső-magyarországi városok esetében jóval nagyobb érintettséggel számolhatunk, így azon sem csodálkozunk, amit a kamarai adminisztráció ebben az időszakban a városok helyzetétől jelentett a Magyar Kamarának. 1712-ben a városok adócsökkentési kérelmével kapcsolatban a legteljesebb megértés, és a megállapított adóösszeg kifizetésének szemernyi reménye sem tűnik ki a kamarai adminisztráció jelentéséből. Kassa esetében a nagy helyőrséget emelték ki. A városban nem csak a Rákóczi-mozgalom előtt, de az alatt, sőt, a felkelést követően is nagy létszámú helyőrség élt, számuk annyira megnőtt, hogy a városi lakosság már aligha tudna bármilyen vendéget is a saját házában fogadni. A város ostroma idején, a blokád bezárása után kolerajárvány tört ki, de ugyanekkor pusztultak el a külvárosok, kertek, allódiomok és a marhavészben rengeteg állat. Az adminisztráció véleménye szerint Kassa városa ekkor kiváltképp romos állapotban volt. Lőcse és Bártfa esetében szintén romos, a beszállásolt katonaság által teljesen kihasznált város képét rajzolták fel a kamara hivatalnokai, Kisszebent nyomorúságos városként, Késmárkot a nagy adóságai alatt nyögő településként ábrázolták, míg Nagybányát terméketlen, saját szükségleteit előteremteni nem tudó városként mutatták be. A jelentések szerint Lőcsén a Rákóczi-szabadságharcot követő évek visszatérő jelensége, hogy a polgárai annyira kevés jövedelemhez jutnak, a járvány olyan sok lakost pusztított el, és a városból történő kivándorlás mértéke oly nagy, hogy a város elnéptelenedésétől kellett tartani. A városok esetében az igazán árulkodó információ a megítélt adóösszeg nagysága. Kassa és Lőcse esetében ez 2000–2000, Bártfa és Késmárk esetében mindössze ezer forint, míg Kisszebenre és Nagybányára csupán 300–300 forintot szándékoztak kivetni. Ha összehasonlítjuk a korábbi több tízezer, illetve ezres nagyságrendű adóösszegekkel, a különbség szembeszökően árulkodó.¹⁴⁴

¹⁴³ Németh 2008.

¹⁴⁴ MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1712. július 1., 1713. december 15.; AMK H I. 13310/8. Pozsony, 1712. július 24.

Összegzés

A Magyar Királyság területén állomásozó katonaság beszállásolása tehát kényszer szülte lépés volt, olyan lépés, amely helyett nem volt akkor még semmilyen más megoldás. A beszállásolás ténye az országban az oszmánok ellen kialakult védelmi rendszer egyértelmű következménye volt, amely ekkor még a városok közül mindössze csak néhányat érintett. A védelmi rendszer igazgatási pontjai közül Győr, Komárom, Érsekújvár, Varasd és Kassa voltak azok, amelyeknek a XVI. század közepétől kezdve mindvégig el kellett tűrniük a város lakossága közé hatoló, rendi és társadalmi értelemben is idegen népesség jelenlétét. A Magyar Királyság e városai közül a Bécs előterében elhelyezkedő Győr, Komárom, majd Érsekújvár, valamint a horvát–szlavón végvidék területén Varasd voltak azok a városok, amelyek fejlődését a nagy létszámú katonaság jelentős mértékben befolyásolta. E városok közül Győr esetében állnak rendelkezésre olyan kutatások, amelyek azt bizonyítják, hogy a beszállásolt katonaság átalakította a püspöki mezőváros képét, a társadalom jelentős részét a katonák és családjaik tették ki, a katonaság vezetése pedig sok tekintetben átvette a városi önkormányzatiság bizonyos elemeit. A Magyar Királyság területén így kialakult a barokk kor jellegzetes várostípusa, az erdőváros, illetve a garnizonváros. E várostípusok éppen a fenti okok miatt hamarabb alakultak ki, mint a közeli Német-Római Birodalom területén lévő tartományok városaiban. Hasonló fejlődéssel azokban az államokban szembesülhetünk, ahol az ország külpolitikai helyzete szükségessé tette azt, hogy létre kellett hozni valamilyen védelmi rendszert, amelyben állandó haderő állomásozott. A beszállásolás esetében ugyanis ez volt az elsődleges feltétel, vagyis az állandó haderő léte és fegyverben tartása. A szakirodalom szerint ez a Német-Római Birodalom városai esetében a harmincéves háború időszakára, valamint az azt követő korszakra tehető.

Magyarország estében két korszakról beszélhetünk, mely korszakokat a beszállásolás módja és az adórendszer átalakítása alakította ki. 1670 előtt a katonaság mindössze a fenti városokban alakított ki olyan viszonyokat, amelyek során a katonaság és a polgárság állandó interszociális viszonyban volt egymással. 1670 után az ország összes városa, de természetesen más települései is szembesültek azokkal a problémákkal, amelyekkel korábban csak az említett, a védelmi rendszer szerves elemeit alkotó városokban találkoztunk. Ez még tetéződött azzal a változással, amely az adórendszer teljes átalakítása során jött létre. A változás lényege – vagyis hogy az adó nagyságát az adott helyen állomásozó haderő létszáma és összetétele határozta meg –, valamint az a tény, hogy olyan mezei csapatokkal töltötték fel a városok helyőrségeit, amelyeknek tagjai nem alakítottak ki hosszútávon olyan egyéb gazdálkodást, ami az ő és családjuk megélhetését biztosította volna, súlyos pénzügyi terhet jelentett a városok lakosságának. Az adóbefizetés, de főként az adó behajtásának módja ugyanis részben biztosította a katonaság számára szükséges élelmet és zsoldot, másrészt azonban a túlzott beszállásolás (ami a felkelések és a visszafoglaló háborúk miatt volt szükséges) hatalmas anyagi terhet rakott a városi lakosság vállaira. Az állandó háborúk és a harmincéves, majd az északi háborúk miatt megromlott értékesítési viszonyok közepette nehéz gazdasági helyzetbe került városi polgárság számára ezek a terhek már valóban elviselhetetlenné váltak, a városok mind súlyosabb pénzügyi gondokkal küszködtek, a XVIII. századra pedig a független források beszámolóí szerint is hanyatlásnak indultak.

A katonaság beszállásolása a polgárok és a katonaság közötti kapcsolatok tekintetében igen terhesnek bizonyult, mivel a polgárok házaiba beköltöztetett katonaság erősen irritálta a más szociális alapelveken működő polgárokat, valamint a városi tanácsokat is. Kassa esetében vannak adataink, hogy a városi tanács az állandó darabonházak építésével igyekezett megoldani az áldatlan állapotokat, de erre (részben) csak egy külön kaszárnya építésével lehetett volna megoldást találni. Ilyen épületek azonban Európában is csupán a XVII. század közepétől jöttek létre. Ennek előfeltételei azonban (megfelelő adórendszer, állandó, létszámában nem változó, jelentős helyváltoztatásra nem készített helyőrség) a Magyar Királyságban nem voltak meg. Ennek elméleti alapjai szintén a XVII. század első felében alakultak ki. A kereskedősaládból származó, ámde a XVII. század első felében a kortársak előtt leginkább hadtudományi munkáiról ismertté váló Joseph Fürtenbach, Ulm város építész, általános architektúrával foglalkozó munkájában mind stratégiai okokból, mind pedig a város érdeke miatt fontosnak tartotta, hogy részben a kapuknál, részben a bástyákon külön kaszárnnyakat építsenek. Elképzelései szerint a városban szerteszét beszállásolt katonák nem képesek megfelelő hatékonysággal védeni a várost, mivel veszély esetén gyülekezésük zavart okoz és csak igen lassan tudják őrhelyeiket elfoglalni.¹⁴⁵ A hadmérnöki tudását Itáliában megszerzett Fürtenbach ezért azt ajánlotta, hogy a kapunál egy 80–150 főt befogadó erődöt, a védműveken pedig a legénység illetve azok családjai részére kisebb kaszárnnyal jellegű házakat létesítsenek.¹⁴⁶ A spanyolországi Rojas lakói a XVI. század végén, Würzburg tanácsa pedig 1654-ben fordult hasonló javaslattal a rendekhez.¹⁴⁷ Ugyanígy gondolatokra a felső-magyarországi városokban mindössze a XVII. század legvégén jutottak. Ekkor a leginkább kiszolgáltatott Kassa javasolta a többi városnak, hogy közösen lépjenek fel annak érdekében, hogy építsenek kaszárnnyakat a városokban. A többiek azonban – feltehetően pénzügyi okok miatt – elutasították a javaslatot.¹⁴⁸ Amire ezekben az években nem volt lehetőség, az a Rákóczi-szabadságharc idején valósult meg Kassán, ahol a szeptemberi kamarai adminisztráció 1715-ben már az elkészült kaszárnnyal berendezéséhez kért pénzt a Magyar Kamarától. 1729-ben pedig feltehetően ennek az épületnek a bővítését határozták el.¹⁴⁹

A katonaság azonban a mindenhol jellemző társadalmi összetűzéseken kívül a XVI–XVII. század során állandó népszegélyt is jelentett a város számára, s a társadalmi beilleszkedés esélyei mindennaposak voltak. A XVII. század utolsó harmadában és a XVIII. század elején a magyarországi városok esetében ilyen jellegzetességekkel nem találkozunk, de erre a beszállásolás jellege sem nyújtott lehetőséget. A korábbi társadalmi kapcsolatok újbóli létrejöttét és azok alapelemeit az európai jellegzetességekkel összehasonlítva a XVIII. században, a felkelések és szabadságharcok megszűnését követően lehetne újra vizsgálni a fentebb, vázlatosan bemutatott, megváltozott viszonyok között.

¹⁴⁵ Zucker 1916.; Fürtenbach 1635. 9–11. o. Itáliai utazásairól első, és leghíresebb művében számolt be kortársainak. Fürtenbach 1626.

¹⁴⁶ Fürtenbach 1635. 9–11. o.

¹⁴⁷ Sicken 1983. 134. o.; Muñoz 1989. 98–99. o.

¹⁴⁸ AMK 11586/52. Késmárk, 1700. február 13., 11586/51. Késmárk, 1700. február 17.

¹⁴⁹ MOL E 23 (Litt. cam. Scép.) 1715. december 16., 1729. február 12., 1730. október 9., 1731. március 6., 1731. július 24.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

AHMBr SM	<i>Archív Hlavneho Mesta Bratislavy</i> Spisovy material
AMK Schw H I. vagy H II. H III/2. mac. H III/2. pur. H III/2. sce	<i>Archív Mesta Košic</i> Collectio Schwartzenbachiana Supplementum H. Listiny, listy a spisy Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior) Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Liber scleratorum
MOL A 10 (Ins. Cam. Aul.) A 20 (Litt. cam. Hung.) E 21 (Ben. res.) E 23 (Litt. cam. Scep.) E 34 (Prot. div. rel. civ.) E 41 (Litt. ad cam.) E 211 (Misc.) E 249 (Ben. man.) E 254 (Repr., inst.)	<i>Magyar Országos Levéltár</i> Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, Insinuata Camerae Aulicae Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, Litterae Camerae Hungaricae Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Benignae resolutiones Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Litterae camerae Scepusiensis Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Protocollum diversarum relationum super restaurationibus lib. reg. civitatum Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Litterae ad Cameram exaratae Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Lymbus Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Benigna mandata Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Repraesentationes, informationes et instantiae
ÖStA HHStA UA AA HKA HFU MuBW	<i>Österreichisches Staatsarchiv</i> Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten, Allgemeine Akten Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz Ungarn Münz- und Berwesen, Ungarn

KA	Kriegsarchiv
HKR Prot.	Sonderreihe des Hofkriegsrates. Bestellungen, Hofkriegsrat Protokolle
GyMSML, SL SVL	<i>Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár, Soproni Levéltára</i> Sopron város levéltára, Sopron Város Tanácsának iratai
ŠtBr MMTr	<i>Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava</i> Magistrat mesta Trnava
ŠTAKE pob. KE Kap. Roz.	<i>Štátny Archív v Košiciach, pobočka v Košiciach</i> Kapituly Roznavska

KIADOTT FORRÁSOK

<i>Hain</i> 1910–1913.	<i>Hain Gáspár</i> : Szepességi vagy löcsei krónika (Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung). Kiadta: <i>Bal Jeromos – Förster Jenő – Kauffmann Aurél</i> . Lócse, 1910–1913.
<i>Kolosváry – Óvári</i> 1885–1890.	<i>Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen</i> (szerk.): A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium 1–7. k. Budapest, 1885–1890.
<i>Kolosváry – Óvári</i> 1899.	<i>Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen</i> (szerk.): Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici. Budapest, 1899.
<i>Thaly</i> 1882.	<i>Thaly Kálmán</i> : Villongások elintézése a kassai polgárság és vitézlő rend között, 1560–1570. <i>Történelmi Tár</i> , 5. (1882.) 368–370. o.
<i>Vissiv – Trostovszky – Németh – Tuza – Csavlek – Magyarai – Németh</i> 2006.	<i>Vissi Zsuzsanna – Trostovszky Gabriella – Németh István – Tuza Csilla – Csavlek Judit – Magyarai Gabriella – Németh György</i> : Libri regii – Királyi Könyvek 1517–1918. Budapest, 2006. DVD-ROM

FELDOLGOZÁSOK

<i>Andermann</i> 1995.	<i>Andermann, Kurt</i> : Cours et résidences allemandes l'époque moderne. Bilan et perspectives de recherche. In: <i>Francia</i> 22. (1995.) 159–175. o.
<i>Anklam</i> 2007.	<i>Anklam, Ewa</i> : Wissen nach Augenmaß. Militärische Beobachtung und Berichterstattung im Siebenjährigen Krieg. Berlin, 2007. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 10.)
<i>Benczédi</i> 1961.	<i>Benczédi László</i> : Bányavidéki várőrségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668–1681. <i>Történelmi Szemle</i> , 4. (1961.) 155–159. o.
<i>Benczédi</i> 1963.	<i>Benczédi László</i> : A „vitézlő rend” és ideológiája a Thökölyfelkelésben. <i>Történelmi Szemle</i> , 6. (1963.) 33–43. o.

- Benczédi* 1966. *Benczédi László*: Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966.) 821–827. o.
- Benczédi* 1980. *Benczédi László*: Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685), Budapest, 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből 91.)
- Benczédi* 1983. *Benczédi László*: Végváriak életviszonyai a XVII. században. In: *Bodó Sándor – Szabó Jolán* (szerk.): Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. Eger, 1983. (Studia Agriensia 3.) 101–111. o.
- Borbély* 1932. *Borbély Andor*: Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI–XVII. századból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932.) 171–186. o.
- Braudel* 1985. *Braudel, Fernand*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Budapest, 1985.
- Čechura* 1991. *Čechura, Jaroslav*: Městská šlechta – součást pražského patriciátu? K otázce kontinuity pražského patriciátu 14.–16. století. In: *Ledvicka, Václav – Pešek, Jiří* (szerk.): Documenta Pragensia Praha, 1991. 64–82. o.
- Chalupecký* 1984. *Chalupecký, Ivan*: K vývoju národnostnej štruktúry miest Spiša v rokoch 1550–1650. In: *Marsina, Richard* (szerk.): Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. Bratislava, 1984. 207–218. o.
- Czigány* 2001. *Czigány István*: Hadügyi reformkísérletek a királyi Magyarországon, 1665–1682. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001/2–3.) 279–296. o.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.
- Dominkovits* 2006. *Dominkovits Péter*: „Egy nemzetek lévén ...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006.
- Ember* 1946. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig, Budapest, 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Közigazgatástörténet 1.)
- Engelen* 2004. *Engelen, Beate*: Soldatenfrauen in Preußen. Eine Strukturanaalyse der Garnisonsgesellschaft im späten XVII. und 18. Jahrhundert Münster, 2004. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 7.)
- Ennen* 1983. *Ennen, Edith*: Die Festungsstadt als Forschungsgegenstand – die Herausbildung der Festungs- und Garnisonsstadt als Stadttyp. In: *Herrmann – Irsigler* 1983. 19–33. o.
- Ennen* 1992. *Ennen, Edith*: Residenzen. Gegenstand und Aufgabe der neuzeitlichen Städteforschung. In: *Andermann, Kurt* (szerk.): Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie. Sigmaringen, 1992. (Oberrheinische Studien 10.) 189–198. o.
- Friedrichs* 1995. *Friedrichs, Christopher R.*: The Early Modern City 1450–1750. London/New York, 1995.
- Friedrichs* 2000. *Friedrichs, Christopher R.*: Urban Politics in Early Modern Europe. London, 2000.

- Fürtenbach* 1626. *Fürtenbach, Joseph*: Neues Itinerarium Italiae, Ulm, 1626.
- Fürtenbach* 1635. *Fürtenbach, Joseph*: Architectura universalis. Das ist von Kriegs-, Statt- und Wasser Gebäwen. Ulm, 1635.
- Gárdonyi* 1941. *Gárdonyi Albert*: Középkori városaink erődjellegének kialakulása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 42. (1941.) 1–21. o.
- Gecsényi – Gusarova* 2003. *Gecsényi Lajos – Gusarova, Tatána Pavlovna*: A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. *Századok*, 137. (2003.) 653–672. o.
- Gecsényi* 1984. *Gecsényi Lajos*: Katonák és polgárok a győri végyárban a XVI–XVII. Században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984.) 664–686. o.
- Gecsényi* 1986. *Gecsényi Lajos*: Városi önkormányzat a XVII. században Győrött. Arrabona. A győri Xantus János Múzeum Évkönyve 22–23. (1986.) 99–127. o.
- Gecsényi* 1991. *Gecsényi Lajos*: A XVI–XVII. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése.). In: *É. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László* (szerk.): Unger Mátyás Emlékkönyv. Budapest, 1991. 145–158. o.
- Gecsényi* 2003a. *Gecsényi Lajos*: Győr város telek- és házösszeírásai, 1564–1602. (Grund- und Hausverzeichnisse der Festungstadt Győr)-Raab, 1564–1602. Győr, 2003. (Győr városi levéltári füzetek 7.)
- Gecsényi* 2003b. *Gecsényi Lajos*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a XVI. században. In: *Ormos Mária* (szerk.): Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Budapest, 2003. 100–113. o.
- Gerő* 1964. *Gerő László*: Középkori vármaradványok mai magyar városképeinkben. *Századok*, 98. (1964.) 1053–1072. o.
- Gräf* 1997. *Gräf, Holger T.*: Militarisierung der Stadt oder Urbanisierung des Militärs? Ein Beitrag zur Militärgeschichte der frühen Neuzeit. In: *Pröve, Ralf* (szerk.): Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit. Köln, 1997. 89–108. o.
- Granasztói* 1975. *Granasztói György*: A városi fejlődés keretei a feudáliskori Magyarországon. (Kassa társadalma a XVI. század derekán). Kézirat, 1975. OSzKK Diss. 92.
- Guidoni – Marino* 1982. *Guidoni, Enrico – Marino, Angela* (szerk.): Storia dell’Urbanistica. Il Cinquecento, Roma–Bari, 1982.
- Hagemann – Pröve* 1998. *Hagemann, Karen – Pröve, Ralf* (szerk.): Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel. Frankfurt/M., 1998. (Geschichte und Geschlechter 26.)
- Heinisch* 1981. *Heinisch, Reinhard Rudolf*: Die Stadt als Festung im XVII. Jahrhundert. In: *Rausch, Wilhelm* (szerk.): Die Städte Mitteleuropas im XVII. und 18. Jahrhundert. Linz/Donau, 1981. 283–310. o.
- Herrmann – Irsigler* 1983. *Herrmann, Hans-Walter – Irsigler, Franz* (szerk.): Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24.–27. 6. 1980). Saarbrücken, 1983. (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.)

- Hohrath* 1996. *Hohrath, Daniel*: Der Bürger im Krieg der Fürsten. Stadtbewohner und Soldaten in belagerten Städten um die Mitte des 18. Jahrhunderts. In: *Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf* (szerk.): *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*. Paderborn, 1996. 305–329. o.
- Illésy* 1893. *Illésy János*: A komáromi naszádosok kiváltságlevele. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1895.) 395–399. o.
- Janáček* 1991. *Janáček, Josef*: Valdštejnův Jičín. (Příspěvek k otázce rozvoje vrchnostenských měst v první polovině XVII. století). In: *Pánek, Jaroslav* (szerk.): *Česká města v XVI.–18. století*. Praha, 1991. 87–100. o.
- Kaiser – Kroll* 2004. *Kaiser, Michael – Kroll, Stefan*: *Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit*. Münster, 2004. (Herrschaft und soziale Systeme 4.)
- Kemény* 1901. *Kemény Lajos*: A kassai fegyvergyártó céhekről. *Archeológiai Értesítő*, 35. 7(1901.) 8–80. o.
- Kemény* 1905. *Kemény Lajos*: Kassai fegyvergyártókról. *Archeológiai Értesítő*, 39. (1905.) 270–274. o.
- Kemény* 1906. *Kemény Lajos*: Üveggyártás és fegyvergyártás a XVI. században, *Archeológiai Értesítő*, 26. (1906.) 188–189. o.
- Kerekes* 1940. *Kerekes György*: *Polgári társadalmunk a XVII. században*. Kassa, 1940.
- Kiss* 1973. *N. Kiss István*: *Katonaparasztság*. (Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágrábi püspökség birtokain – XVII. század). *Hadtörténelmi Közlemények*, 20. (1973.) 319–330. o.
- Kiss* 1983. *N. Kiss István*: Die ökonomische und soziale Basis der Verteidigung gegen die Türken in Ungarn, XVI–XVII. Jahrhundert. In: *Herrmann – Irsigler* 1983. 173–198. o.
- Kroener – Pröve* 1996. *Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf* (szerk.): *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*. Paderborn, 1996.
- Kroener* 1988. *Kroener, Bernhard R.*: Vom „extraordinarii Kriegsvolck“ zum „miles perpetuus“. Zur Rolle der bewaffneten Macht in der europäischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 43. (1988/1.) 141–188. o.
- Kroll – Krüger* 2000. *Kroll, Stefan – Krüger, Kersten*: *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit*. Münster–Hamburg–London, 2000. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 1.)
- Küster* 2004. *Küster, Sebastian*: *Vier Monarchien – Vier Öffentlichkeiten. Kommunikation um die Schlacht bei Dettingen*. Münster, 2004. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 6.)
- Lavedan – Hugueney – Henrat* 1982. *Lavedan, Pierre – Hugueney, Jeanne – Henrat, Philippe* (szerk.): *L'urbanisme a l'époque moderne (XVIe–XVIIIe siècles)*, Genève, 1982. (Bibliothèque de la société française d'archéologie 13.)
- Le Goff – De Seta* 1989. *Le Goff, Jacques – De Seta, Cesare* (szerk.): *La città e la mura*. Roma–Bari, 1989.
- Majtényi* 2001. *Majtényi György*: „Uraltak” vagy „önfejűek”? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténetírásban. *Korall*, 5–6. (2001.) 242–252. o.

- Meumann – Pröve* 2004. *Meumann, Markus – Pröve, Ralf*: Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Umriss eines dynamisch-kommunikativen Prozesses. Münster, 2004. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 2.)
- Meumann – Rogge* 2006. *Meumann, Markus – Rogge, Jörg*: Die besetzte res publica. Zum Verhältnis von ziviler Obrigkeit und militärischer Herrschaft in besetzten Gebieten vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert. Münster, 2006. (Herrschaft und soziale Systeme 3.)
- Meumann* 1996. *Meumann, Markus*: Soldatenfamilien und uneheliche Kinder: Ein soziales Problem im Gefolge der stehenden Heere. In: *Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf* (szerk.): Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit. Paderborn, 1996. 219–236. o.
- Muñoz* 1989. *Muñoz, Alicia Cámara*: Città e difesa dei regni penisulari nella Spagna imperiale (secoli XVI–XVII). In: *Le Goff, Jacques – De Seta, Cesare* (szerk.): La città e la mura. Roma–Bari, 1989. 80–105. o.
- Németh* 1997. *H. Németh István*: Kassai katonák és polgárok a XVI. században (A hadsereg társadalmi és közigazgatási hatásai egy kereskedőváros életében.). *Levéltári Közlemények*, 68. (1997.) 143–198. o.
- Németh* 2000. *H. Németh István*: Végvárak, városok, hadseregszállítók (A felső-magyarországi városok és a védelmi rendszer, 1526–1593). *Történelmi Szemle*, 42. (2000.) 203–243. o.
- Németh* 2002. *H. Németh István*: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városösszövetség tevékenysége tükrében. *Korall*, 9. (2002.) 79–106. o.
- Németh* 2004. *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitikai a XVI–XVII. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városösszövetség. 1–2. k. Budapest, 2004.
- Németh* 2008. *H. Németh István*: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im XVI. und XVII. Jahrhundert. In: *Cavaciocchi, Simonetta* (szerk.): La fiscalità nell'economia europea. secc. XIII–XVIII. – Fiscal systems in the european economy from the 13th to the 18th centuries. Prato, 22–27 Aprile 2007. Prato, 2008. 775–784. o.
- Nowosadtko* 1998. *Nowosadtko, Jutta*: Soldatenpartnerschaften. Stehendes Heer und weibliche Bevölkerung im 18. Jh. In: *Hagemann, Karen – Pröve, Ralf* (szerk.): Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel. Frankfurt/M., 1998. (Geschichte und Geschlechter 26.) 297–321. o.
- Nowosadtko* 2004a. *Nowosadtko, Jutta*: Die Schulbildung der Soldatenkinder im Fürstbistum Münster. Konfessionelle Unterschiede in den Heeren des XVII. und 18. Jh. In: *Kaiser, Michael – Kroll, Stefan* (szerk.): Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit. Münster, 2004. (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 4.) 293–305. o.
- Nowosadtko* 2004b. *Nowosadtko, Jutta*: „Der Militäristand ist ein privilegierter Stand, der seine eigene Gesetze, obrigkeitliche Ordnung und Gerichtsbarkeit hat“. Die „Verstaatlichung“ stehender Heere in

- systemtheoretischer Perspektive. In: *Meumann, Markus – Pröve, Ralf* (szerk.): *Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Umriss eines dynamisch-kommunikativen Prozesses*. Münster, 2004. (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 2.) 121–141. o.
- Pálffy* 1995a. *Pálffy Géza*: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. In: *Végvár és környezet*. (Szerk. *Petercsák Tivadar – Pető Ernő*). Eger, 1995. (*Studia Agriensia* XV.) 183–221. o.
- Pálffy* 1995b. *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108. (1995.) 114–185. o.
- Pálffy* 1999. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. (A győri főkapitányság története a XVI–XVII. században 1.)
- Pálmány* 1982. *Pálmány Béla*: Köznemesek a szécsényi Forgách uradalomban 1542–1848. *Tanulmányok Szabolcs–Szatmár megye múltjából*, 5. (1982.) 5–93. o.
- Pálmány* 1986. *Pálmány Béla*: Végvárak sorsa Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). *Salgótarján, 1986*. (A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvei 12.)
- Pröve* 1995. *Pröve, Ralf*: Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert. Göttingen und seine Militärbevölkerung 1713–1756. München, 1995. (Beiträge zur Militärgeschichte 47.)
- Pröve* 1997. *Pröve, Ralf* (szerk.): *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der frühen Neuzeit*. Köln, 1997.
- Ruzsás* 1968. *Ruzsás Lajos*: A dunántúli védelmi vonal és a parasztpolgári fejlődés a XVII–XVIII. században. *Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967–1968.”* Budapest, 1968. 225–254. o.
- Sicken* 1983. *Sicken, Bernhard*: Residenzstadt und Fortifikation. Politische, soziale und wirtschaftliche Probleme der barocken Neubefestigung Würzburgs. In: *Herrmann, Hans-Walter – Irsigler, Franz* (szerk.): *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt* (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24.–27. 6. 1980.) Saarbrücken, 1983. (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.) 124–154. o.
- Stoob* 1988. *Stoob, Heinz*: Die Stadtbefestigung. Vergleichende Überlegungen zur bürgerlichen Siedlungs- und Baugeschichte, besonders der frühen Neuzeit. In: *Krüger, Kersten* (szerk.): *Europäische Städte im Zeitalter des Barock. Gestalt – Kultur – Sozialgefüge*. Weimar–Wien, 1988. (Städteforschung A/28.) 25–54. o.
- Stürmer* 1992. *Stürmer, Michael*: „Wir fürchten uns vor einer Hauptstadt”. Das Hauptstadtproblem in der deutschen Geschichte. In: *Andermann, Kurt* (szerk.): *Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*. Sigmaringen, 1992. (Oberrheinische Studien 10.) 11–23. o.
- Szakály* 1994. *Szakály Ferenc*: Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában. Budapest, 1994. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.)

- Szántó* 1980. Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541–1593. Budapest, 1980.
- Szántó* 1984. Szántó Imre: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984.) 3–33. o.
- Szentkláray* 1885. *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1885.
- Takáts* 1908. *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.
- Tallett* 1992. *Tallett, Frank*: War and Society in Early Modern Europe, 1495–1715. London–New York, 1992.
- Varga* 1981. *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből új sorozat 94.)
- Végh* 2007. *Végh Ferenc*: Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárvasáros a XVI–XVII. században. Budapest, 2007. (Disszertációk a társadalomtudományok köréből 1.)
- Wick* 1941. *Wick Béla*: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941.
- Wolg* 1992. *Wolg, Jürgen*: Darmstadt als Residenz der Landgrafen und Großherzöge von Hessen. In: *Andermann, Kurt* (szerk.): Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie. Sigmaringen, 1992. (Oberrheinische Studien 10.) 365–395. o.
- Zimányi* 1960. *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok*, 94. (1960.) 286–302. o.
- Zucker* 1916. *Zucker, Paul*: Fürtenbach, Joseph. In: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Bd. 12. Leipzig, 1916. 604–605. o.

István H. Németh

THE BILLETING SYSTEM AND ITS EFFECTS ON 16–17TH CENTURY
FREE ROYAL TOWNS IN THE KINGDOM OF HUNGARY

Summary

In the territory of the Kingdom of Hungary permanent army had been stationed from the middle of the 16th century, an obvious consequence of the anti-Ottoman defence system. Parts of this defence system at that time were the forts of Győr, Komárom, Érsekújvár (today: Nové Zámky, Slovakia), Varasd (today: Varaždin, Croatia) and Kassa (today: Košice, Slovakia). From the mid-16th century the inhabitants of these towns had to live together with a population different from them both in status and social conditions. It was first in Győr and Komárom, then in Érsekújvár and Varasd that the billeted soldiers reshaped the town. The majority of these towns' population was made up of soldiers and their families, and the military command adopted in many respects certain elements of the town's self-government. Thus a characteristic town-type of the Baroque period, the fort town or garrison town came into being in the territory of the Kingdom of Hungary; much earlier than in the towns of the nearby Holy Roman Empire. Similar development

can be found in states where the country's international situation made it necessary to establish a defence system with permanent military force.

In the case of Hungary two periods can be discerned, based on the ways of billeting and the changes in taxation. Prior 1670 the army encountered billeting-generated problems only in the abovementioned towns, after 1670 in every town and of course at any other inhabited location. The complete change in taxation – tax was set according to the size and composition of the troops stationing at a given place –, and the fact that garrisons were filled with troops whose members on the long run did not secure themselves other means of living meant a great financial burden for the inhabitants of towns. During times of excessive billeting, necessitated by the uprisings and the liberation wars, paying the taxes plus tax collection put a heavy financial burden on a town's citizens. Saling conditions, worsened by constant warfare, the Thirty Years War then the Northern Wars, put town dwellers into a grave economic situation, making the billeting burdens unbearable for them, and confronting towns with great financial problems.

Garrisons proved to be burdensome in terms of relations between town dwellers and soldiers, too. In the most important trading center in the north-eastern part of the Kingdom of Hungary, Kassa, a resolution to the evil conditions was sought in building permanent guardsmen houses, but to settle (partly) this problem separate barracks should have been put up. Such buildings however were not constructed in Europe until the mid-17th century. The prerequisites (appropriate tax system, permanent and fixed-strength garrisons that are not ordered to major displacement) were not given in Hungary; these conditions were attained from the first decades of the 18th century. Though social conflicts were omnipresent, military on the other hand provided a constant population supply for towns in the 16–17th centuries; chances of social integration were general. Such characteristics cannot be discerned at Hungarian towns in the last third of the 17th century and at the beginning of the 18th century, the nature of the billeting system did not make them possible. The revival of previous social connections, their basic components could be studied and compared to the European characteristics in the 18th century, after the uprisings and wars of independence, amongst the circumstances evolved in the changes discussed above.

István H. Németh

LE SYSTÈME DES CANTONNEMENTS ET SES EFFETS
SUR LES VILLES ROYALES LIBRES DU ROYAUME DE HONGRIE
AUX 16e ET 17e SIÈCLES

Résumé

Dès le milieu du 16e siècle, une armée permanente stationna déjà sur le territoire du Royaume de Hongrie, ce qui fut la conséquence évidente du système de défense mis en place contre les Ottomans. Győr, Komárom, Érsekújvár, Varasd et Kassa firent partie de ce système à partir de cette période. Dès le milieu du 16e siècle, les habitants de ces villes devaient subir l'irruption et la présence d'une population étrangère du point de vue social. Parmi ces villes du Royaume de Hongrie, les troupes cantonnées transformèrent la composition de la population de Győr situé non loin de Vienne, de Komárom et puis d'Érsekújvár, ainsi que celle de Varasd aux confins croato-slavons: la population se composa alors principalement de soldats et de leurs familles, alors que le commandement militaire reprit certains éléments de la gestion autonome des villes. Sur le territoire du Royaume de Hongrie le développement des villes forestières et de garnison, type de ville caractéristique de l'époque baroque, eut ainsi lieu beaucoup plus tôt que dans les villes des provinces de l'Empire germano-romain proche. Le même processus se déroula également dans les États où la situation du pays exigea la mise en place d'un système de défense avec cantonnement de troupes permanentes.

Concernant la Hongrie, nous pouvons distinguer deux périodes selon le mode de cantonnement et la transformation du système fiscal. Avant 1670 seules les villes mentionnées ci-avant furent confrontées aux problèmes posés par le cantonnement des troupes, mais après 1670 toutes les villes et également les autres communes du pays furent concernées. La transformation complète du système fiscal – le taux de l'impôt fut fixé en fonction de l'effectif et de la composition des troupes stationnées dans la commune concernée – et le fait que les troupes de campagne et leurs familles envoyées dans les garnisons des villes n'étaient pas en mesure de se produire les vivres nécessaires représentèrent une charge financière importante pour les habitants des villes. Le paiement des impôts et leur mode de perception (dû aux insurrections et aux guerres de reconquête de territoires) furent une charge énorme pour la population en raison des cantonnements excessifs. En conséquence de la dégradation des conditions de vente due aux guerres permanentes, à la guerre de trente ans et puis aux guerres nordiques, la bourgeoisie citadine se retrouva dans une situation pénible. Ses charges devinrent alors vraiment insupportables et les villes furent confrontées à des problèmes financiers de plus en plus graves.

Le cantonnement des soldats eut un effet néfaste sur les relations avec les habitants. Concernant Kassa, le plus important carrefour commercial dans le Nord-Est du Royaume de Hongrie, nous savons que l'armée voulait remédier aux difficultés en construisant des logements permanents pour ses troupes, mais seule la construction d'une caserne indépendante aurait pu (en partie) résoudre le problème. Toutefois ce type de bâtiment n'existait pas en Europe non plus avant le milieu du 17e siècle. Mais au Royaume de Hongrie, les conditions (système fiscal adapté, garnisons aux effectifs permanents qui ne se déplacent pas beaucoup), qui auraient pu permettre la mise en place des casernes, n'existaient qu'à partir des premières décennies du 18e siècle. Cependant, au-delà des conflits sociaux qui étaient présents partout, les soldats contribuèrent également au renouvellement de la population citadine et leur intégration sociale fut chose courante. Dans le dernier tiers du 17e siècle et au début du 18e siècle, les villes de Hongrie n'avaient pas ces caractéristiques et ce, aussi du fait de la nature des cantonnements. On pourra examiner le renouveau et les éléments de base des relations sociales dans les conditions esquissées ci-avant en les comparant avec les caractéristiques européennes du 18e siècle après la période des insurrections et des guerres d'indépendance.

István H. Németh

DAS SYSTEM UND DIE WIRKUNG DER EINQUARTIERUNGEN
IN DEN FREIEN KÖNIGSSTÄDTEN DES KÖNIGREICHS UNGARN
IM 16–17. JAHRHUNDERT

Resümee

Auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn war bereits ab Mitte des 16. Jahrhunderts ein ständiges Militär stationiert: eine eindeutige Folge des Verteidigungssystems gegen die Osmanen. Zu dieser Zeit wurden Győr (Raab), Komárom (Komorn), Érsekújvár (Neuhäusel), Varasd (Warasdin) und Kassa (Kaschau) zu den Mitgliedern des Verteidigungssystems. In diesen Städten musste die Bevölkerung ab Mitte des 16. Jahrhunderts bis zuletzt die Präsenz der zwischen sie eindringenden, sowohl im ständischen, als auch im gesellschaftlichen Sinne fremden Bevölkerung dulden. Von diesen Städten des Königreichs Ungarn wurde das Siedlungsbild im Falle der im Vorfeld von Wien liegenden Städte Győr, Komárom, später Érsekújvár, sowie im Falle von Varasd, das im kroatisch-slawnischen Grenzgebiet lag, von den einquartierten Soldaten geformt. Ein bedeutender Teil der Gesellschaft bestand aus Soldaten und ihren Familien, und die Militärführung übernahm aus zahlreicher Sicht bestimmte Elemente der städtischen Selbstverwaltung. Auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn bildete sich auf diese Weise bereits zu dieser Zeit, viel früher als in den Städten der auf dem Gebiet des Deutsch-römischen Reiches nahe liegenden Länder der charakteristi-

ше Stadtetyp des Barock, die Waldstadt, bzw. die Garnisonsstadt heraus. Einer ähnlichen Entwicklung begegnen wir in denjenigen Staaten, in denen es die außenpolitische Lage des Landes notwendig machte, dass ein Verteidigungssystem organisiert werden musste, in dem ein ständiges Heer stationiert war.

Im Falle Ungarns können wir von zwei Epochen sprechen, die von der Art der Einquartierung und der Änderung des Steuersystems geformt wurde. Vor 1670 sahen sich nur die obigen Städte, nach 1670 sämtliche Städte des Landes, aber natürlich auch andere Siedlungen infolge der Probleme der Einquartierung mit dem Militär konfrontiert. Die vollständige Änderung des Steuersystems – die Höhe der Steuer wurde nun von der Stärke und Zusammensetzung der am entsprechenden Ort stationierten Armee bestimmt –, sowie die Tatsache, dass die Garnisonen der Städte mit Feldtruppen aufgefüllt wurden, deren Mitglieder auf längere Sicht kein sonstiges Wirtschaften herausgebildet hatten, das ihr und das Fortkommen ihrer Familie gewährleistet hätte, bereiteten der Bevölkerung der Städte eine schwere finanzielle Last. Die Steuerzahlung und die Art ihrer Eintreibung bürdete nämlich infolge der Einquartierungen (die infolge der Aufstände und Rückeroberungskriege sonst notwendig waren) der städtischen Bevölkerung eine riesige Last auf. Die Verkaufsverhältnisse, die sich infolge der ständig andauernden Kriege, des Dreißigjährigen Krieges und der Nordischen Kriege verschlechtert hatten, führten dazu, dass das Bürgertum in eine schwierige wirtschaftliche Situation gelangte, und dass diese Lasten für sie wahrlich unerträglich wurden; die Städte mussten mit immer schlimmeren finanziellen Problemen kämpfen.

Die Einquartierung des Militärs erwies sich hinsichtlich der Beziehungen zwischen den Bürgern und der Soldaten als äußerst beschwerlich. Im Falle des bedeutendsten Handelszentrums des nordöstlichen Teils des Königreichs Ungarn, Kassa, wissen wir, dass man dort mit dem Bau von ständigen Trabantenhäusern die unseligen Umstände lösen wollte. Dies wäre jedoch (teilweise) nur mit dem Bau einer eigenen Kaserne zu lösen gewesen. Derartige Gebäude entstanden jedoch auch in Europa erst ab Mitte des 17. Jahrhunderts. Die Voraussetzungen dessen (entsprechendes Steuersystem, ständige Garnison mit unveränderter Stärke, die keine bedeutende Platzveränderung durchführen muss) bestanden jedoch im Königreich Ungarn nicht; sie wurden erst ab den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts erfüllt. Das Militär bedeutete aber neben den überall charakteristischen gesellschaftlichen Zusammenstößen im 16–17. Jahrhundert auch einen ständigen Bevölkerungsnachschub für die Städte, die Chancen der gesellschaftlichen Eingliederung waren alltäglich. Im letzten Drittel des 17. Jahrhunderts und Anfang des 18. Jahrhunderts sind derartige Eigenheiten nicht anzutreffen, aber dazu bot der Charakter der Einquartierungen auch keine Möglichkeit. Das erneute Entstehen der früheren gesellschaftlichen Beziehungen und deren Grundelemente könnte, verglichen mit den europäischen Charakteristika im 18. Jahrhundert, nach dem Schluss der Aufstände und Freiheitskämpfe erneut untersucht werden, und zwar unter den oben skizzenhaft dargelegten veränderten Verhältnissen.

Иштван Х. Немет

СИСТЕМА РАСКВАРТИРОВАНИЯ И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЯ
В СВОБОДНЫХ КОРОЛЕВСКИХ ГОРОДАХ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСТВА
В XVI–XVII ВЕКАХ

Резюме

На территории Венгерского Королевства уже начиная с середины XVI века постоянно дислоцировались воинские части, что было однозначным следствием, вытекавшим из сложившейся системы обороны от Османской империи. В состав этой оборонительной системы в то время вошли города Дьёр, Комаром, Эршекуйвар, Варажд и Кошице. Начиная с середины XVI века, в этих городах до наших дней жителям необходимо было выносить присутствие чужаков, как в сословном, так и социальном смысле, проникших в среду

населения городов. Среди этих городов Венгерского Королевства в городах Дьёр, Комаром, позднее Эршекуйвар, расположенных наиболее близко к Вене, а также на оконечной хорватско-славонской территории города Варажд, расквартированные военнослужащие преобразовали облик поселений, значительную часть общества составили военнослужащие и члены их семей, а военное руководство во многих отношениях взяло на себя отдельные элементы городского самоуправления. На территории Венгерского Королевства таким образом уже в те времена, гораздо раньше сложился характерный тип города эпохи барокко, лесной город или гарнизонный город, аналогично городам провинций, расположенных на ближних территориях Германско-Римской империи. Аналогичную эволюцию мы можем встретить и в тех государствах, где внешне-политическое положение страны сделало необходимым создание такой оборонительной системы, в которой дислоцировались постоянные вооруженные силы.

В случае Венгрии мы можем говорить о двух периодах, в которых определяющими были способ заселения и преобразование системы налогообложения. До 1670 года военнослужащие расквартировывались всего лишь в вышеперечисленных городах, но после 1670 года с проблемой расквартирования военных столкнулись уже все города страны и, разумеется, и другие населенные пункты. Полное преобразование системы налогообложения, – величина налога определялась контингентом и качественным составом воинских частей, дислоцировавшихся в данном населенном пункте, – а также тот факт, что гарнизоны городов комплектовались такими полевыми войсками, члены семейств которых на длительное время не могли создать и вести такую хозяйственную деятельность, которая могла бы обеспечить условия проживания для военнослужащих и их семей, что возлагало на городское население тяжелое финансовое бремя. Уплата налоговых платежей и способы их выколачивания – вследствие чрезмерного расквартирования военных в городе (что было необходимо в целях подавления мятежей и ведения войн для отвоевания территорий) ложилось тяжелым бременем на плечи городского населения. Постоянные войны и тридцатилетняя война, затем северные войны окончательно затруднили отношения продажи и сбыта, вследствие чего горожане оказались действительно в тяжелом экономическом положении, города вынуждены были преодолевать все большие финансовые тяготы.

Расквартирование военных оказалось весьма тяжелым бременем в отношениях между гражданским и военным населением. На примере города Кошице, наиболее важного торгового центра северо-востока Венгерского Королевства, известно, что жгучие проблемы жилья стремились разрешить путем строительства постоянных драбантовых домов, хотя в таком тяжелом положении следовало бы строить постоянные военные казармы, что было бы выходом также лишь отчасти. Подобные казарменные здания и в Европе стали создавать только с середины XVII века. Однако предпосылок для этого (соответствующая система налогообложения, постоянный, не меняющийся в численном составе и не меняющий своих мест дислокации воинский гарнизон) в Венгерском Королевстве не было. Эти условия осуществились лишь начиная с первых десятилетий XVIII века. Однако воинские части помимо общеизвестных повсюду социальных столкновений в XVI–XVII веках означали постоянное пополнение городского населения, повседневно имелись шансы на социальное приспособление военных. В последней трети XVII века и в начале XVIII в случае венгерских городов мы не встречались с такими характерными особенностями, но для этого не давал возможности и характер расквартирования. Новое создание ранее сложившихся общественных связей и их основные элементы в сопоставлении с европейскими характерными особенностями в XVIII веке можно вновь исследовать в выше охарактеризованных изменившихся условиях после прекращения восстаний и борьбы за свободу.